

О.Глазова

ПУНКТУАЦІЯ

ПРАКТИКУМ

ЧАСТИНА ДРУГА

2004

ЗМІСТ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ	171
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНОМУ РЕЧЕННІ	172
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ	181
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ	190
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ	202
СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ	
ПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НІЙ	205
НЕПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ З НЕПРЯМОЮ МОВОЮ	214
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЦИТАТАХ	220
ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ	278
ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ	231

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

254. Прочитати. В кожному з речень визначити граматичні основи. Пояснити, у чому полягає відмінність між реченнями простим та складним. Вказати складні речення сполучникові та безсполучникові.

I. Він би робив, та рукава болять. Біля сухого дерева й мокре горить, біля працюючого й ледар не дріматиме. Де бур'ян цвіте, там хліб не росте. Пустив осот в огорог – огірків не буде. Не заздри бджолі: її мед кусючий. Піч годує, як плуг у полі панує. З млина їду я, а ти чому весь у борошні? Один з сошкою, семеро – з ложкою. Мізерний урожай – лише на себе пеняй. Упізнаєш вола, як він на ногу наступить. Муха на квітку не сідає, вона тільки гній знає.

Народна творчість.

II. Запорожжя споконвіку було серцем українським, воля на Запорожжі ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались, козацькі предковічні пісні не замовкали. (П.Куліш.) Богдан тут бився, й Остряниця жив, і Кривоніс тут шаблю положив. (А.Малишко.) Та нащо нам той бунтівливий стяг, коли не стяг це нашої Вітчизни! (Ю.Яновський.) А в буйній пісні жито жнуть жінці, веде хоробре військо Сагайдачний, з терновою хустиною в руці за козаченьком дівчинонька плаче. (П.Перебийніс.) Козацька кров із предків перелита, й до решти їй ніколи не стекти! (А.М'ястківський.) Можна все на світі вибрати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину. (В.Симоненко.) З Вітчизни можна вийняти людину, Вітчизну із душі людської – ні. (А.Кацнельсон.)

Основні ознаки речення такі: смислова завершеність, інтонаційна закінченість, наявність смислового і граматичного зв'язку між його компонентами (словами й словосполученнями) та наявність граматичної основи, тобто головних членів (головного члена).

Складне речення, виконуючи в мовленні ту саму функцію, що й просте, відрізняється від нього насамперед своєю граматичною будовою. Якщо просте речення містить одну граматичну основу, то складне – дві або більше.

Частини складного речення лише умовно називають простими реченнями, вони є не самостійними одиницями спілкування, а частинами єдиної комунікативної одиниці – складного речення.

За способом об'єднання частин (простих речень) в одне граматичне ціле розрізняються **сполучникові** (*Душа мовчить, але дзвенить струна, і колос проростає у пустелі.* (Г.Коваль.) та **безсполучникові** (*Обнімало небо білу хмару, обнімало море хвилю кару.* (М.Вінграновський.) складні речення.

Сполучникові складні речення поділяються на *складносурядні* та *складнопідрядні*.

Розрізняють кілька типів інтонації складного речення, а саме:

інтонацію переліку: *Темно-зелені садки дрімають вже без плоду, і тихо гріються хатки, і верби гнуться в воду.* (І.Франко.)

інтонацію протиставлення: *Живу я розумом, а серце тихо спить.* (П.Куліш.)

інтонацію, що виражає причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, часові та ін. відношення: *Злітає чайка: в чайки крила є.* (Г.Кривда.) *Та що нам вражий лютий поговор, коли ми є!* (Г.Тарасюк.)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

255. Прочитати речення, довести, що вони є складними сполучниковими.

Люди дякують дощеві, а подорожній його лає. Людина бере вмінням, а кінь – швидкістю. Повільність надійно приходиться до мети, а поспішність плутається на дорозі. Передні колеса кінь везе, а задні самі котяться. Кучер чудовий, та коні його не слухають. Спочатку я на вас поїду, а потім ми вас запряжемо.

Народна творчість.

Якщо частини складного сполучникового речення є рівноправними за змістом, синтаксично однорідними, поєднуються між собою інтонацією та сполучниками сурядності, таке речення називається **складносурядним**.

Кома ставиться між частинами складносурядного речення, з'єднаними сполучниками *і, й, та, а, але, проте, однак, зате, або, не то, чи, ні... ні, то...то, не то... не то:* *Злітає листя із дібров, і материнка відвітає.* (В.Грінчак.) *В селі тому вдова жила, а у вдови дочка росла.* (Т.Шевченко.) *Село моє не знамените, та вдача горда у села.* (П.Перебийніс.) *Я вірю в кращий час, але душа болить.* (В.Самійленко.) *То шурхне щось ізбоку, то захитається береза, то щось гукне.* (Марко

Вовчок.) Чи вдарить смерть у серце співом, чи упаду в безодню я? (В.Сосюра.)

Якщо частини складносурядного речення значно поширені або вже мають всередині коми, або ж автор хоче підкреслити їх самостійність, між ними ставиться **крапка з комою**: *Ось помандрують аж за синє море над смутком сіл високі журавлі; і хтось останній на полі дооре вузеньку смужку вогкої землі.* (Є.Плужник.) *Дощу не було; а тільки були хмари.* (Панас Мирний.)

Пунктограма: кома та крапка з комою між частинами складносурядного речення (20)

256. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Дніпро тече, і хвиля в серце б'є. (П.Перебийніс.) Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть. (А.Малишко.) Був ранок, і земля ще тільки нагрівалась під подихом нічної прохолоди. (П.Куліш.) Ані птиця не пурхала, ані вітер не віяв. (Марко Вовчок.) Лиш визрів ранок, а вже зріс вечір. (Т.Севернюк.) Тікає ніч у нетрі таємничі, і торжествує вранішня зоря. (П.Перебийніс.) Сонечко вже сховалося за гай, але через гущавину листя визирало жовтогаряче проміння його. (О.Кониський.) Козацьке сонце високо підбилось угору; і зорі вкрили все небо, як ризу. (П.Куліш.) Дуби гойдалися, і тремтіли клени, вгорнувши небо в стомлені гілки. (М.Вінграновський.) Так соковито квітне дика груша, а попід нею жебонить струмок. (М.Руденко.) Біля ставу тремтить поріділе золото верб, а між ними дівочими стрічками ворухиться просинь, і по ній снується легеньке осіннє павутиння. (М.Стельмах.) Стара верба то змовкне, то рипить, а над лататтям лілій сон витає. (С.Йовенко.) Чи то батько обіймав дерево, чи то дерево обіймало батька. (Є.Гуцало.) Мати сіяла сон під моїм під вікном, а зійшов соняшник. (Б.Олійник.) То мучилась душа від самоти, то серце біль почав жалом пекти. (М.Бажан.) Летять метелики квітчасті, і дебютують солов'ї. (І.Жиленко.) Чого не спиться вісниці-зозулі? Чи журиться сама вона в біді, чи десь її дитятко не заснуло в чужому непривітному гнізді. (П.Перебийніс.) Чи то йому доля не слугувала, чи то його ще час не настав? (Панас Мирний.) То вибух встане вогняним кущем, то удовиний плач почувеш зблизька, то сходяться забуті обеліски під шибку, щільно запнуту дощем. (Н.Тихий.) Коні весело бігли по холодку, і візок легко котився по виїждженій, скропленій свіжим дощиком дорозі. (М.Грушевський.)

II. Країн казково-сонячних багато, а рідний край, як істина, - один. (Л.Бенедишин.) Я слухав Глінку, і мені згадалась польова дорога. (В.Грінчак.) Та вчув я давній вальс, і чародійні звуки так обняди мене! (Д.Павличко.) Ми на білий світ рвемося повсякдень і повсякчас, і живе

маленький Моцарт змалку в кожному із нас. (В.Шукайло.) Я не орел, але гірська вершина у мене теж в моїх робочих планах є. (В.Черепков.) Ти малий, та політ твій – орлиний. (П.Дорошко.) Я калині прийшов поклониться, а калина мене не стрічає. (В.Василяшко.) Калина цвіте над водою, і небо над нею сія. (В.Сосюра.) Чи вранішня роса на погоні полині, чи туманець нічний вже накрива луги. (В.Гужва.) То сніг кружля, то цвіт рожевий має, то в золоті яскріє далина. (Д.Луценко.) Не то осінні води шуміли, не то вітер бився в заламах провалля. (М.Коцюбинський.) Дно глибшає, і береги тікають, і шторми піняться од краю і до краю. (І.Драч.)

257. Переписати речення, розставляючи розділові знаки. В кожному з речень підкреслити граматичні основи.

І буде син і буде мати і буду я і будеш ти. (П.Гірник.) Горі з горою не зійтись ніколи а людські долі в'яжуться вузлом. (Ю.Яновський.) Чи це буття принижує людину чи ми себе принижуєм самі? (В.Кордонєць.) Нехай людям лихо сниться а ми заспіваймо. (Нар.творч.) Надходить час і нам пора прощатся. (В.Шукайло.) Думки роються невеселі а пісня знову вирина. (Г.Кривда.) Слабий усе життя вмирає а сильний духом – тільки раз! (Т.Масенко.) Плакав вітер і айстри осінні нахилились до зляканих трав. (В.Сосюра.) Хай ллють дощі а я влаштую свято і буде нині весело мені. (Л.Петрова.) Чи будуть слатися столи чи сядем просто на землі а буде щастя поруч з нами. (М.Стельмах.) То перенизують небо низкою дикі качки дрібно тріпаючи гострими крильцями то пересунеться важкий бусел простягнувши назад свої довгі як ломаки ноги. (І.Нечуй-Левицький.) Чи то життя шумить про той бік прірви чи даленіє електрички шум? (В.Базилевський.) На вокзалі кричать паровози і трамваї дзвенять за вікном. (В.Сосюра.)

258. За поданими схемами скласти й записати складносурядні речення. Обґрунтувати вживання у них розділових знаків.

, і ..

, але .

; та .

То ; то .

& 259. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома та крапка з комою між частинами складносурядного речення”. Записане звірити з надрукованим.

I. Срібен дощик проливається іскристо, і веселка обіймає небокрай. (П.Перебийніс.) Неба в'яне просинь, і мете, мете жовтокоса осінь листя золоте. (В.Сосюра.) Зашумить пожовкле листя саду, і туманом вкриється трава. (Г.Кривда.) Минула ніч, і сонце білогриве несе на тросі огненному день. (В.Симоненко.) То не вода повесні, рвучи греблі та розносячи загати, гуде та клекоче, то вигуки здійснюються вгору серед неугавного людського гомону. (Панас Мирний.) Зеленіють жита, і любов одцвіта, і волошки у полі синіють. (В.Сосюра.) Цвітуть волошки в золотому житі, і над смарагдом луки сяє мак. (В.Стус.) Шипшина вбралась у коралове намисто, і літо бабине вплелось між намистин. (Є.Гуцало.) Віки летять, а в незорім морі єдине сонце для землі горить. (П.Филипович.) Ще не вдарив мороз, а вже втомлений лист в'яне, жовкне. (Леся Українка.) Ідуть зі мною чесні люди, і хліб росте без гіркоти. (А.Малишко.)

II. Пропало літо, й осінь одсмутилася в дощах солоних. (М.Малахута.) Пройшли літа, і знову ми з тобою, й за літом ділиш ти мою печаль, і крізь гілля сіяє в супокої зимова даль. (В.Сосюра.) Тьмяніє на ставку непевна крига, і певності ні в чому більш нема. (І.Муратов.) Дуби гойдалися, і тремтіли клени, вгорнувши небо в стомлені гілки. (М.Вінграновський.) А прийде ніч сумна, і місяць угорі по небу темному розвісить ліхтарі. (В.Сосюра.) Грім все гуркоче, і руда хмара лівим крилом обійма небо. (М.Коцюбинський.) Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку. (Л.Костенко.) На голе поле срібні роси впали, й зоря згорнула свій багряний стяг. (В.Сосюра.) А перед заходом ще дужче гріє сонце й цілує даль степів ще гарячіш воно. (В.Сосюра.) Сонце стоїть над головою, йі його золоте прміння, наче дороге каміння, горить, відбивається на зеленій траві, а чисту річку пронизує до самого дна. (Панас Мирний.) Нарешті, як то в нас кажуть, шука розбила кригу хвостом і ріка ожила. (В.Росковшенко.)

III. Давно Шевченко серцем пломенів, але ще й досі кожен припадає до джерела його вогнених слів. (В.Грінчак.) Росу вечірню трави п'ють, і в ароматі медуниці хрущі шевченківські гудуть. (В.Сосюра.) Не оралось наше поле ясними плугами, а оралось наше поле гострими шаблями. (М.Стельмах.) Добре ім'я ліпше за великі багатства, а доброзичливість могутніша за срібло й золото. Рука трудящих пануватиме, а лінива платитиме дань. Залізо гострить залізо, а чоловік обточується у товаристві з іншим. (З Біблії.) Дніпро розтуманив тумани під вітру осіннього рев, і падає листя багряне, оголює віти дерев. (В.Сосюра.) Шпаки – це імітатори веселі; то іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то соловейко розсипає трелі, то колесо намазане дзвенить. (М.Рильський.) День летить, і в'януть кольори. (В.Сосюра.) Ідеш обережно, а місяць сія, мов гребінь розжарений, півнячий. (В.Березінський.) А місяць все більше і більше заворожує ліси, і вони, як скам'яніле море, стоять під тихим світлом, ждучи весни. (М.Стельмах.) Маленька наша планета, а підлість не має міри. (Д.Павличко.)

Кома не ставиться між частинами складносурядного речення перед сполучниками *і, й, та* (в значенні *і*), якщо обидві частини мають

спільний другорядний член: Десь коні ржуть і глухо грають сурми. (Л.Костенко.) За тополями сонце встає і зозуля кує правічна. (І.Переломов.) Там трава голуба в золотій росі і дівчата усі – Афродіти. (В.Забаштанський.)

Так само не ставиться кома, якщо обох частин складносурядного речення стосується несамоствійна частина мови, які не виступає членом речення: Вже стигнуть спасівки й ренет і місяць присіда до столу. (Н.Кашук.) Ще холодом закуто віти клена й заметами занесено куці. (В.Герасимчук.) Садок неначе пов'яв для неї й листя пожовкло. (І.Нечуй-Левицький.) або є спільне для обох частин вставне слово: Правда, підборіддя її дуже виткнулось уперед і ніс насунувся на самі губи. (Панас Мирний.) Можливо, білка спалахне між віття та вивільга між віття заблещить. (Є.Гуцало.)

Не ставиться кома між частинами складносурядного речення, поєднаних сполучниками *і, й, та, або, чи,* якщо речення є питальним, спонукальним або окличним: То лебеді летять чи сушиться білизна? То вітер задзвенів чи дівчина відром? (Є.Гуцало.) Буде Україна і буде свобода! Пісня живе ще у серці народу! (В.Пугач.) Де той тайфун і який він? (П.Загребельний.)

260. Порівняти подані в двох колонках речення. Обґрунтувати вживання в кожному розділових знаків.

Сонечко встає, і в росі трава.
(А.Малишко.)

Знов щебече юнь і цвіте трава.
(А.Малишко.)

Гуцулка співає, і квіти цвітуть і слухають пісню чудову.
(В.Сосюра.)

Тут співають пісню подолянки і веселка воду п'є з ріки. (Є.Гуцало.)

@ 261. Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

І. 1. Десь кличе щастя дальній спів дівочий і у ставку відбився молодик. (В.Сосюра.) 2. У дворі під старою сосною горіло багаття і варилась у старовинному чумацькому казанку вечеря. (С.Васильченко.) 3. А десь цвіли сади і дивно пахли трави. (В.Сосюра.) 4. Бездонне небо і безмежний світ! (Л.Костенко.) 5. За ніч іще трошки підросла кульбабка і ще трохи підросли на луках всі квіти медок сон-квітка дзвіночки зірочки. (О.Іваненко.) 6. Знов зацвітуть лани широкі гарячим золотом пшениць і прийде в край наш мир і спокій у сяйві зір і дзвоні птиць. (В.Сосюра.) 7. Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (М.Рильський.) 8. На наше щастя перша гілка була не високо і Ксеня захопилася за неї. (Б.Грінченко.) 9. З однієї квітки змія бере

отруту і бджола бере мед. 10. Труд скучний та плід його смачний. (Нар.творч.)

II. 1. Знову хмуриться осінь і туманиться даль. (Г.Матійчук.) 2. Вже місяць опустився на краї землі і потемніло село. (М.Стельмах.) 3. Кругом висить морок та мла непросвітна буяє. (Панас Мирний.) 4. А за вікном на квіти впали роси і соловей затьохкав у кущах. (В.Сосюра.) 5. Колись увечері додолу падав ліс і вітер листя підбирав і ніс... (М.Вінграновський.) 6. Швидко грудень повіє крилатий і простелиться сніг наче дим. (В.Сосюра.) 7. А в житі стежка заповітна і перепілка не змовка. (Д.Луценко.) 8. Хай у житті моєму як раніше бувають грози і буває тиша. (В.Грінчак.) 9. Внизу був луг і з нього вітер ніс такі розкішні пахощі... (І.Франко.) 10. За перелазом біліла сорочка і блищали сині Тарасові очі. (С.Васильченко.) 11. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку. (В.Винниченко.) 12. Скоро проліски з-під снігу глянуть синіми очима і повіє теплий вітер над розкованим Дніпром. (В.Сосюра.) 13. Біля острова лунко викинувся сом і перелякано заячали лебеді. (М.Стельмах.) 14. Місяць віти освітив кленові і на землю впала срібна тінь. (В.Грінчак.)

& 262. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим.

Тут витає слава безіменна і співає жайвором душа. (П.Перебийніс.) Яке високе блакитне небо висне у нас над головою і які чудові пісні дзвенять нині! (І.Цюпа.) Десь кінь скубе траву і дзвонять пута на його ногах. (В.Сосюра.) При місяці так гостро пахне сіно, і матіола ходить по подвір'ю, і затинається швидкий берези шепіт, і хата блима вікнами на ліс. (С.Йовенко.) Мимохить піднімались шапки на головах вгору і по-вовчому загорялись очі. (С.Васильченко.) На озеречку поверх льоду повиходила зеленкуватоблакитна вода і місяць сипонув на неї пригорщі свіжого срібла. (М.Стельмах.) Невдовзі на протилежному боці шелеснули куші й на синювату при зорях піщану косу вийшла чітко окреслена людська постать. (Григір Тютюнник.) А уночі вже сад шумів і крізь гілля сміялись зорі... (В.Сосюра.) Тут кози паслися і мукали корови. Усе цвіло й жило в гармонії любові. (А.Малишко.) Вже кульбаба одягла берет, і черешня підморгнула: "Зрію!" (С.Бурлаков.)

Не ставиться кома між двома з'єднаними зв'язком сурядності реченнями, якщо обидва вони є підрядними по відношенню до одного головного речення: Над потемнілим ставом серпнева ніч розвісила туман, щоб наші козаченьки засвіт встали і в тумані прогавив їх султан. (В.Гужва.) Ми винуваті, що міліють ріки і лисинами світять береги. (В.Симоненко.) Не плач, що вмреш і що волошки в житті вже не тобі колись завітнуть знов. (С.Тельнюк.) Спинюся на мить і подумаю все: „Ніщо нас не вчить і ніщо не рятує”. (Л.Скирда.)

263. Переписати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Обґрунтувати вживання і невживання розділових знаків.

Занадто не вчащай до дому друга свого, бо ти йому набриднеш і тебе він зненавидить. (З Біблії.) Як гарно, коли просто пада сніг й парує чашка липового чаю. (О.Радушинська.) Коли не захочеться жити і не залишиться навіть сльози, ти спитаєш: “Чаю налити?” (В.Терен.) Дивлюсь, як з пагорбів стікає сніг і торжествує мокра ще травичка. (С.Кічун.) Ти чув, як вироста між нами ліс і як тебе відносить течія? (С.Йовенко.) Гасне темінь і світ промениться, коли зірка встає світанкова. (М.Лютик.) Коли птахи летять у вирій і жовкне листя на гіллі, у височінь, над обрій сірий і думка рветься від землі. (Г.Зейлер.) Де сови гучать і скрекочують сороки, там соловей мовчить. (О.Духнович.) Коли ж надвечір тиша обляга й закумкають кумасі у лататті, я між дерев розтану в темнім платті, й росини не зіб’є моя нога. (С.Йовенко.) Як радісно мені, що скоро сніг розтане й зелене убрання надінуть дерева. (В.Сосюра.) Коли отець Василь говорив про дочку, обличчя у нього ставало добрим і сірі очі променіли. (М.Коцюбинський.) Але найбільш люблю таємний вечір я, коли вже день згасає і тіні мрійні лягають на поля. (М.Рильський.) Я не можу уявити, як це коні топчуть жито і дзвенять, гудуть копита вражих коней по містах. (В.Сосюра.)

& 264. Записати речення під диктовку. Записане звирити з надрукованим.

I. Я люблю, коли є в домі діти і коли вночі вони сміються. (М.Рильський.) Ідеш в надії і тривозі туди, де мати у вікні і постать батька на порозі. (Л.Талалай.) А стежка жде, сховавшись у спориш, що зацвітуть під хатою жоржини і ти до них прилинеш-прилетиш. (М.Сіренко.) Коли роса сідала на могили і блідо-жовтим розцвітав пісок, як вкопаний спинився ночі крок. (С.Йовенко.) Не плач, що вмреш і що волошки в житі вже не тобі колись завітнуть знов. (С.Тельнюк.) Правду кажучи, я вже не розберу, де кінчається наука і починається бізнес. (П.Загребельний.) І гнів, і муку неозору співаю я в ці дні журби, коли лакеї йдуть угору й мовчать раби. (В.Сосюра.) Ми віримо, що людина завжди буде сприйнятлива до прекрасного і ніколи не вгамується в ній жага творчості. (О.Гончар.)

II. У молодій берізки вже так розпустилися листки, що на них могли вміститися крапельки роси і з них можна було напитися. Тоді прилетів соловей.

Соловей співав краще за всіх у лісі, і перша його пісня завжди була про малеку мандрівку, про теплі розкішні гаї з надзвичайними квітами й золотими плодами. Всі дерева слухали, і пташки слухали, і маленька синичка слухала і згадувала люту зиму, вітри, кучугури снігу. Може, справді краще відлітати туди? А як же тут рідна берізка, і рідний дуб, і лісова яблунька?

Друга пісня солов'я була про рідні ліси, в сто разів кращі від найрозкішніших південних садів. Ця пісня була хвалою маленькій, веселій, сміливій пташці. Адже синичка не побоялася зими, і про весну вона запівала першою.

Синичці зробилося ніяково, і вона щось зацвіріньчала. До неї приєдналась друга, третя, четверта пташки, і тоді зазвучала весняна радісна пісня.

Ліс увесь шумів, і струмки гомоніли. Найкраще, звісно, співав соловей, але в лісовому хорі чути було і ніжний спів маленької синички.

За О.Іваненко.

Між частинами складносурядного речення перед сполучниками *і, й, та* ставиться тире:

якщо в другій частині складносурядного речення виражено швидко й несподівану зміну подій чи різке протиставлення Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя. (В.Стус.) Минулася буря – і сонце засяло. (М.Рильський.) Рвонулось дерево – і брила піднялась. (Г.Кривда.)

якщо друга частина вимовляється з різким підсиленням тону, виражаючи наслідок або висновок із того, про що йшлося в першій частині: Дай людині владу – і вона себе покаже. (Античний вираз.) Зав'яз пазурець – і пташці кінець. (Нар.творч.) Шануй людей – і тебе шануватимуть. (Нар.творч.) А яблуко впаде – і відгукнеться планети серце теплою луною. (Г.Пастушенко.) Якась Горгона зиркнула – і ось я скам'яніла. (Л.Гнатюк.)

Зрідка з метою надання реченню особливої експресивності тире ставиться після сполучника: Та раптом дзвінок і – вже займається порожнеча. (Т.Севернюк.) З тієї ж причини тире може ставитись перед сполучниками *а (та), але*: Іще одна весна – а ти всього не зміг. (А.Малишко.)

Перша частина безсполучникових складних речень, між частинами яких стоїть тире, вимовляється із розповідною інтонацією з підвищенням голосу, після неї йде пауза, і друга частина вимовляється із зниженням голосу.

Пунктограма: тире між частинами складносурядного речення (21)

265. Прочитати подані в обох колонках речення, дотримуючи відповідної до вжитих розділових знаків інтонації. Обгрунтувати вживання у реченнях розділових знаків.

Двері розчинились, і в хату вступив високий, плечистий чоловік.

Сінешні двері розчинилися - і висунулася кочерга.

266. Переписати. В кожному з речень підкреслити граматичні основи. Обґрунтувати вживання тире.

Дунув вітер понад ставом – і сліду не стало. (Т.Шевченко.) Дмухнув вітрець – і мрії ті пропали. (І.Франко.) Хитнув нежданий вітер верховіття – і падає на землю пташеня. (П.Перебийніс.) Вдарю я по хвилі золотим веслом – й зашумлять похилі верби над піском. (В.Сосюра.) А пройдуть весни – і гаряче літо похилить кленів ковану красу. (А.Малишко.) Торкає вітер пальцем колосочки – й вони дзвенять. (В.Сосюра.) Ще хвилина – і з жита заманячила дівоча постать. (Панас Мирний.) Волошки стоять на вікні – і дихає в хаті поле. (Т.Севернюк.) Станеш – і тиша теж зупиниться, повернеться до тебе й стоятиме поруч настороженою, чутливою сарною. (Є.Гуцало.) Туман уже піднявся – і небо стало сірим. (М.Коцюбинський.) Приходить пісня – і душа захмарена усе на світі може зрозуміти. (П.Перебийніс.) Я усміхнусь – і все навкруг сміється. Співаю – і назустріч пісня ллється. (О.Довгий.) Збери шляхи мої – і встане даль. Річки з'єднай – і встане синє море. (А.Малишко.) Минає усе – і ніщо не мина. (Г.Коваль.) Ударив дятел міцно по корі, ще раз ударив – і луна горою пішла, пішла... (В.Грінчак.)

267. Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “тире між частинами складносурядного речення”.

Буде держава і будемо визнані. (І.Малюта.) Людина я і день такий новий обов'язок святий мій наближати. (М.Вінграновський.) Приходить пісня і душа захмарена усе на світі може зрозуміти. (П.Перебийніс.) І я страждав й мені навкруг страждали. І я співав й мені навкруг співали. (М.Вінграновський.) Пісень немає і мене нема. (Л.Костенко.) Людино дорога підступить самотина і наче мати враз у душу зазирне... (С.Йовенко.) Розвішала у саду матінка рушники і пташки звеселіли. (Д.Чередниченко.) Роса на мене впала а я собі хмелію. (А.Рембо, переклад В.Стуса.)

& 268. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “тире між частинами складносурядного речення”. Написане звірити з надрукованим.

І. Віддощила розлука – і я знов з тобою, моя Україно. (М.Фішбейн.) Вивчай – і шлях розвесниться до мови української. (Д.Білоус.) Вилив душу в пісні український народ – і живе наш народ у співучому слові. (В.Василяшко.) Почую мелодію вічну, єдину – і в горлі клубок залоскоче. (П.Перебийніс.) Шукайте в праці й злагоді спасіння – і вас Господь благословить навек. (О.Ковальчук.) Рясніє цвітом кущ – і все яснішає.

(В.Василяшко.) А голос стих – і стало все похмурим. (М.Гурець.) Вона сміється – і навкруг мов сонечко сія. Вона засміється – й немов і сонце примерка. (Б.Грінченко.) Торкнешся хвiртки – і заплаче в тобі дитяче щось, дитяче. (Л.Талалай.) Старий схилився тихо – і нараз на вiї чистий затремтiв алмаз. (М.Рильський.)

II. Почалася у сонця безсонниця – і подовшали раптом дні. (В.Симоненко.) Мине холодна ніч – і сонце на світанку повернеться назад. (Л.Воловець.) Сонце, сідаючи, косими парусами обдає ті лани – і горять вони всякими кольорами, миготять зверху золотим блиском. (Панас Мирний.) Хитнув нещадний вітер верховіття – і падає на землю пташеня. (П.Перебийніс.) Ненавмисне я зачепив рукою лозинку – й шепiт урвався. (Є.Гуцало.) Там окунь заплямкає по-хижому – і рибки розсиплються сріблястим водограєм, тікаючи від нього. Враз поплавець затанцював зненацька – і вся душа напружилась рибацька. (М.Рильський.) Ще один такий день і – вода здiйме ту кригу угору. (Панас Мирний.)

СТОПІ!

* Переписати, вставляючи пропущені літери, розставляючи роздiлові знаки та позначаючи після слів з орфограмами в дужках номери цих орфограм. У кожному з речень підкреслити всі члени речення.

Пр..боєм Славути гр..млять ок..ани-моря і дивит..ся К..iв на себе у води дніпрові. (П.Перебийніс.) Пер..жили ми з..мляки страшні часи: війну ро..руху братовбивство але духом ми не ослабли! (М.Хоросницька.) Коли каштани в К..сві цвітуть і пахнуть медом голоси к..янок моя душа світлішає мов ранок. (Д.Павличко.) Люблю я к..iвські каштани але акац..ї м..ліш! (В.Сосюра.)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

269. Прочитати речення, довести, що вони є сполучниковими складнопідрядними. Визначити в кожному головну та підрядну частини.

Як ти біди піддався, то мала сила в тебе. (З Бiблiї.) Як мала у тебе сила, то згуртом єднайся ти. (Б.Грінченко.) Ми спроможні зрушить гори, якщо силами зберемось. (В.Климентовська.) Тьму світло переможе, щоб не було негод! (В.Сосюра.) Ми дієм залежно від того, яке у нас небо душі. (Л.Закордонець.)

Якщо частини складного сполучникового речення є синтаксично нерівноправними, причому одна частина (підрядне речення) підпорядковується другій (головному реченню) і поєднана з ним сполучником підрядності або сполучним словом (у ролі сполучних слів вживаються займенники та прислівники; вони є членами підрядного речення), таке речення називається *складнопідрядним*. Між головною й

підрядною (їх може бути одна, дві або більше) частинами складнопідрядного речення ставиться **кома** (рідко – **тире**).

Кома ставиться між підрядною і головною частиною складнопідрядного речення, якщо підрядна частина стоїть після головної: Говоріть, як колись вас навчала матуся. (О.Лупій.); перед нею: Коли виходив я із хати до школи, замість букваря на стіл мені поклала мати старенький томик Кобзаря. (В.Шкода.) І хоч дивується чоловік, а обличчя його сміється. (М.Стельмах.) або всередині головної частини: Той ліс, що я дитиною садив, гуде й шумить на кам'янім узгір'ї. (Д.Павличко.) “Демократизм”, що з хамством нашим зрісся, не виведе нас з нетрів на узлісся. (Олександр Олесь.).

Якщо підрядна частина складається тільки з одного відносного слова або словосполучення, від головної частини воно **комою не відділяється**: Не питають, чи швидко зроблено, а питають як. Не відчиняй дверей, як не знаєш кому. Розповідає, що били, та не розказує чому. (Нар.творч.)

Якщо ж при відносному слові є інше слово або при ньому є частка, **кома ставиться**: Прийшов хтось, узяв щось, пішов кудись, а я за ним, та не знаю, за ким. (Нар.творч.)

Пунктограма: кома між частинами складнопідрядного речення (22)

270. Переписати речення. В кожному підкреслити граматичні основи, визначити головну й підрядну частини. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Благословенна та ясна година, коли дитя читає “Кобзаря”. (Д.Павличко.) Не можна любити народів других, коли ти не любиш України. (В.Сосюра.) Народе мій, як добре те, що ти у мене є на світі. (М.Вінграновський.) Є така країна Україна, де мені судилося зрости. (А.Камінчук.) Із гордістю сина кажу я про те, що мати мені Україна. (М.Луків.) Навіть коли ми малі й нікчемні для самих себе, то ж однаково великі своїми предками. (П.Загребельний.) Тільки зрадникам дається воля вибирати собі батьківщину, бо в них відібрана пам'ять. (Р.Іванчук.) Коли народ втрачає пам'ять, все починається з нуля. (В.Черепков.) Повертаймось до шляхів, де батьки ходили. (О.Лупій.) Я син землі, що родить хліб і мрію. (Д.Павличко.) Я вірю в народ, що живе на Дніпрі, у сили його нездоланні. (М.Луків.) Все найсвятіше, що в душі тримаю, - моя Вітчизна рідна, дорога. (Т.Севернюк.) За інших і не гірші, і не кращі, встаєм до світла, світові на подив, в нащадках воскресаем, бо живучі. (В.Бровченко.)

II. Рідну пісню треба захищати так, як захищають рідний край. (І.Колодій.) А доки є пісня, нікому не вдасться захмарити небо моєї душі. (Т.Севернюк.) Я лише знаю, що без свого рідного слова ми залишимося

німим бидлом. (Р.Іваничук.) І той любов'ю повниться до світу, хто рідну землю має під ногами. (М.Вінграновський.) Здається, само небо, якби упало на наші плечі, не було б таке тяжке, як та неправда та наруга, котру ми терпимо від кожного! (Панас Мирний.) То, може, Україна не пропаща, хоч воріженькам знову несть числа? (В.Бровченко.) Зазираючи у майбутнє, осмислюючи сучасне, ми не в праві забувати про минуле, хоч яким би важким воно було. (О.Гончар.) Повік не постаріє серце кобзи, як житиме хоча б один кобзар. (І.Редчиць.) Не раз, не два мене чуття могутнє вело складать про дні минулі спів, щоб був яснішим рух наш у майбутнє. (В.Сосюра.) Як би твої очі не манили зваби, не чини ніколи Батьківщині зради. (Л.Диркавець.) Не потурай, коли дороги твої – у соромі і злі. (В.Стус.) Не вибігай із хати в бурю, не вдавай сміливця, коли онучу носиш за ребром. Якщо в душі твоїй вгніздився ляк, ти згинеш у темнотах, як світляк. (Д.Павличко.) Духовність – то як озонова пелюстка, що так бережно огортає планету і не дає зруйнувати життя. (О.Гончар.)

271. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома між частинами складнопідрядного речення”.

I. І все росте в душі моїй надія що доля усміхнеться ще мені. (М.Зеров.) Не так вже далеко до тої гори, куди все життя ми йшли. (Т.Севернюк.) Тепер на Україні усе так перевернулось переплуталось і перемішалось що навпростець нікуди не проїдеш. (П.Куліш.) Все не те коли нема любові. (Д.Павличко.) Невесело на світі жить коли нема кого любить. (Т.Шевченко.) Хто нічого не мав той не відає остраху втрати. Хто нікого не грів той і сам не пізнає тепла. (Т.Севернюк.) Вогонь не загаса бо ти пильнуєш жар. (Г.Кирпа.) Крихка надія на добро у світі де править словоблуд і гаманець. (Т.Севернюк.) Допоки в серці жевріє надія живе людина думає і діє. (К.Лесьєв-Лесь.) Коли міняються епохи не можеш ти незмінним бути. (В.Сосюра.) Талан не птах що прилітає зненацька. (Нар.творч.) І серце б'ється наче птиця якій ніколи не злетить. (В.Черепков.) Прекрасна мить коли людина людина птицею стає! (В.Сосюра.) І певен я що правда візьме гору. (М.Зеров.) Дай Боже довше витись стежці де люди з правдою ідуть. (В.Черепков.) Брехня жене у нетрі непролазні де повзають гидкі отруйні плазні. (Д.Павличко.) Не мовчи коли гордо пишаючись велегласно брехня гомонить. (І.Франко.) Діла твої тоді нетлінні коли в душі нема іржі. (В.Грінчак.) Розчарування це та сокира що часто обтинає людині крила. (А.Шевченко.)

II. До звірів і птаства тоді я прихильна коли вони вільні. (Л.Голота.) Ми малими щоб нарвати квіту по найтонших дряпались гілках. (В.Климентовська.) Вона охопила руками черешню чуючи як стукіт серця обзивається в деревині. (М.Стельмах.) Здалось мені що плакала бджола в святково-золотистому корсеті. (О.Ющенко.) Коли ти підстелиш останнього крижня небо не витримає небо впаде. (І.Драч.) Повертаймось до джерел із яких одвіку в сяєві сріблястих пер свіжу воду п'є орел. (О.Лупій.) Хай залізний цей шолом стане ластівці кублом щоб тут весняного дня цвірінчало

пташеня. (П.Флемінг¹.) На хутірцях біля незрушних плес що спокій віддзеркалюють небес душі торкає в повечір'ї м'ята. (Р.Качурівський.) Із містечка де в Ікопоть верби вплелись де живі ще фортеці потрошені стіни ті що славу Хмельницького чули колись я приїхала вчитися на Буковину. (Т.Севернюк.)

272. Переписати речення, підкреслити в них усі члени речення. Вказати вжиті в реченнях фразеологізми, розкрити значення кожного. Які з фразеологізмів є перифразованими?

Попокрутить тебе, поповертить, зажене, де й Макар не бував. (Д.Фальківський.) Ми з дороги правди не звертали, хоч не раз були і під конем. (П.Перебийніс.) Документи різні підготуйте, щоб і комар носа не підточив. (М.Стельмах.) І людина, чие життя завжди схоже на життя сізіфове, має подякувати вічно молодій природі за її вічно молоду віру й надію, за те щасливе натхнення, яким вона наділяє й людину. (Є.Гуцало.) Ще півні не розбудять останнє світання отерпле, коли я підніматиму якір свого корабля. (Й.Бухбіндер.) Коли ти маєш перли, то й розум май і перед свинями не розкидай. (Л.Глібов.) Де там уже про що інше думати, як роботи повні руки? (Панас Мирний.)

273. Прочитати речення. Вказати наявні в них відносні слова. Обґрунтувати вживання в реченнях розділових знаків.

І. Він часто оступався, поточувався, чимчикував, не знаючи куди, не знаючи чого. Вона трохи не заплакала. Чого? Вона сама не знає чого... Лле воду і сама не знає куди. Та мене просто наймали, не казали, до чого. То сон аж хилив, а то зразу не знають, де і дівся.

З творів Панаса Мирного.

ІІ. Катря аж зійшла з дороги і не помітила як. (А.Головка.) Ввійшла в хату. Її привітали, питають звідкіль, частують. (Марко Вовчок.) Взяла той вузлик, не питаю звідки. (Л.Костенко.) Стала я під вербою, не тямлю, чого стою! (О.Кониський.) Кайдаш пішов на греблю, не знаючи для чого. (І.Нечуй-Левицький.) Летять роки, мов тіні, мерехтливо. Летять, я сам не відаю куди. (О.Довгий.) Гляди ж, Славко, не плещи своїм панночкам чого не треба! (С.Васильченко.) Сіно з воза уже поскидали, я й не помітив коли. (С.Васильченко.) Ти добре знаєш, для чого живеш в цьому світі і як. (С.Келар.) Дитина гірко плаче, невтішно плаче і не знає чого. (П.Перебийніс.) Хто вдосвіта встає, той знає куди йти. Довго прости та ткати, а почнеш краяти, то нема що. (Нар.творч.)

Якщо підрядне речення приєднане до головного складним сполучником підрядності *тому що, через те що, завдяки тому що, незважаючи на те*

¹ Переклад з німецької Г.Кочура.

що, дарма що, внаслідок того що, в міру того як, перед тим як, так що
кома ставиться один раз: Летимо, дарма що ноги міцно в'яже нам трава.
(А.Кичинський.)

274. Прочитати. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Час – найлютіший кат якраз тому, що він – найгуманніший лікар.
(В.Пахаренко.) До Броварника назавжди прилипло прізвисько Соняшник,
дарма що носив він на голові уже не золото кучерів, а зимову наморозь.
(М.Стельмах.) На небі сонце сміялося так, що не відповісти йому усмішкою
було б просто нечемно. (О.Іваненко.) Листя горобини з зеленого стало
жовтим, а подекуди і червоним, так що його важко було відрізнити від ягід.
(В.Гжицький.) А через те що тут у родинях водиться не тільки по шестеро, а
й по шістнадцятеро дітей, то в нас ще й досі село Теси називають Китаєм.
(М.Стельмах.)

Між однорідними підрядними реченнями, не поєднаними сполучниками,
ставиться кома: Пожди, моє серце, пожди, допоки повстане руїна, допоки
кайданів сліди не скине з душі Україна. (Д.Павличко.)

Між однорідними підрядними реченнями, поєднаними
неповторюваними еднальними або розділовими сполучниками, кома не
ставиться: У природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зідля і
відпочивала людина. (М.Стельмах.) Мені здається, що розвидняється і я все
вже проснав. (О.Гончар.)

Між однорідними підрядними реченнями, поєднаними повторюваними
сполучниками, кома ставиться, проте перше підрядне від головного комою
не відділяється: Діти так і не змогли дізнатися ні хто він, ні де він жив, ні як
його звали. (О.Гончар.)

275. Переписати, розставляючи розділові знаки. У кожному з речень
підкреслити граматичні основи.

Жити треба так ніби тебе завжди бачать люди і твоє серце прозоре.
(О.Духнович.) Невже так може вимізерніти людина що їй і земля на якій вона
народилася і з якої вона їсть хліб пахне червою? (М.Стельмах.) Ніколи не
треба забувати про своє призначення і завжди пам'ятати що митці покликані
народом для того аби показувати світові насамперед що життя прекрасне і
само по собі воно є найбільшим і найвеличнішим з усіх мислимих благ.
(О.Довженко.)

276. Складнопідрядні речення виписати з текстів поданих у кінці посібника
диктантів 17, 18, 48, 54. Накреслити схеми кожного з речень. Обґрунтувати
вживання розділових знаків.

& 277. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома між частинами складнопідрядного речення”. Записане звірити з надрукованим.

I. Коли мені не допоможуть вірші, то вже не допоможуть лікарі. (Д.Павличко.) Тепла, що в пісні залишу вам, люди, стає на всіх! (М.Удовиченко.) Понеси мене на крилах, радосте моя, де на пагорбах і схилах сонця течія. (В.Симоненко.) Дивно й жалісно часом думати, що нема у нас сили і ясності духу проїнятися щоденним розумінням щастя життя. (О.Довженко.) Як не можна з матері сміятись, так не можна і дівчину навіть словом образити. (М.Стельмах.) Коли вже сідаєш в човен, то весел не забувай. (Т.Севернюк.) Те, що минуло і що буде, навік залишиться в мені. (О.Савченко-Гнатюк.) Мабуть, натхнення – то знак Божої ласки до людини, аби вона хоч на якусь часину відчула себе неземним створінням. (А.Шевченко.) Важливість людини залежить від важливості проблем, які вона вирішує в силу обставин чи за покликанням. (П.Загребельний.) А ми повинні всі так, щоб хребти гуділи, не язиком плескати – робити справжнє діло. (М.Кондратенко.)

II. Пам'ятаймо, чії ми сини. Пам'ятаймо, що ми з України. (В.Лазоренко.) Народ, що змалів з принуки, а не зі самовдоволення, зарозумілості й жорстокості, завжди здатний піднятися. (Р.Іваничук.) Україна моя починається там, де доля моя усміхається. (П.Осадчук.) Соборна Вкраїно, всі храми твої відбудуєм, щоб лунами дзвонів сягнути духовних вершин. (С.Шевченко.) Тож бережим криницю від багнюки, щоб коло нас не повзали гадюки. (В.Грінчак.) Треба стати навколішки, ще й нахилитись в поклони, щоб живою водою омити і душу й лице. (Г.Пастушенко.) Як в криниці чисту воду треба зберігати, мову рідного народу треба захищати. (С.Мордач.) Брехня жене у нетрі непролазні, де повзають гідкі отруйні плазні. (Д.Павличко.) Загубить гай принадливість свою, як ти наткнешся в ньому на змію. (Д.Павличко.) Я з ляком думаю про те, що хтось мою святу ікону вінком банкнотів обплете. (Н.Поклад.) Я завжди за те, щоб поіменно кожен за свій вчинок відповів. (В.Черепков.) Втратив, ніби сарна, що зблукала, батьківщину я. (І.Ортен.) Зло подоланне, бо правда завжди проти зла! (В.Коротич.)

III. Амазонки спершу жили в Малій Азії. В бою під Термодонтом греки їх розбили, набрали три кораблі полонянок і хотіли звезти до Греції. Але в морі бранки вчинили те саме, що пізніший український герой Самійло Кішка. Вони побили греків-чоловіків, а вітер заніс їх до Меотійського озера (Азовського моря) та до Кримнів (до Криму). Вони висіли тут на землю, зловили коней і почали винищувати скитів, нещадно вбиваючи чоловіків. Скити їх перемогти, хоч який численний це був народ, таки не змогли. Тому вони вдалися до хитрощів, підіславши до амазонок вродливих юнаків, які з ними побралися. Однак і в цій боротьбі перемогли не мужі, а жінки, бо юнаки порвали зі своїм народом й утворили з амазонками свою окрему соціумну спільноту, перебуваючи в жінок у послуху, бо слухалися їхніх порад. Так постав, за Геродотом, народ, що його назвали савромати чи

сармати, а сарматів усі історичні хроніки ХУІ-ХУІІ століть мають за наших предків. Більше того, Річ Посполита, тобто з'єднана Польща, Литва та Україна, поетично звалася Сарматією. (За В.Шевчуком.)

Іноді між частинами складнопідрядного речення **ставиться тире**. Це робиться для інтонаційного виділення підрядного речення, що стоїть перед головним: *Де був пісок – там протяглися луки. Де був оком – там колосіння нив.* (Г.Кривда.) *Хоча не пий з лиця води – люблю красивих.* (В.Черепков.) *Як годен – то прийми. Як можеш – зрозумій.* (Н.Поклад.) *Якщо в кумирів наших і вождів знов загострилося хронічне рабство – плодів із незалежності не ждім.* (Г.Паламарчук.)

При вимовлянні таких складнопідрядних речень між їх частинами робиться пауза.

278. Прочитати речення. Обґрунтувати вживання тире. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

Як заспіваємо, бувало, удвох – аж стіни слухають. (Панас Мирний.) Де вона тих пісень навчилася – Бог її святий знає. (Б.Грінченко.) Хто кого покохає – Уляна перша знає. (Панас Мирний.) Ганна як гляне – усяк зів'яне. (С.Йовенко.) Гляне було Мартуня – так з очей у неї аж іскри летять. (О.Кониський.) Нехай лютують морози – у неї в серці весняні квіти процвітатимуть. (П.Куліш.) Як наділа ще Килина черевички-сап'янці – картина, а не людина! (Панас Мирний.)

279. Переписати. В кожному з речень підкреслити граматичні основи. Пояснити вживання розділових знаків.

І. Якщо болить серце – тобі, друже, поталанило. (В.Стус.) Спасибі серцю, хай болить. Як відболить – тоді вже... тиша. (Б.Олійник.) Коли є брат – солодший хліба шмат. (А.Малишко.) Коли співають – пісня ще жива. (П.Перебийніс.) Якби нас з тобою розділяла височенна гора – злі язики згладили б її в долину. Коли б ріка пролягала між нами – вони перекинули б через неї міст. (М.Старицький.) Коли тобі хто кинеється у вічі – одвернися та тікай мерщій! Коли що ворухнеться у серці – задави, залий отрутою його, тільки не давай йому волі! (Панас Мирний.)

ІІ. Куди ви не повернетесь – все горить-палає. (Панас Мирний.) Якщо знайти спосіб – сніг запалає. (Нар.творч.) Не живе ледачий – де кипить робота. Не кується слово – там, де твань болота. (А.Малишко.) Та чогось, все чогось ми чекаєм – щоб ступити ще крок по землі. (М.Якубовська.) Хай горять літа мої робочі – жити, жити, друже, поспішим! (П.Перебийніс.) Хоч земля вся вкрита снігами – моє серце в цвіту. (В.Сосюра.)

& 280. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим.

I. Кожен народ, що дбає про сьогоднішнє і майбутнє, знає, до чого веде руйнування чи зрікання рідної мови. (К.Мотрич.) І де б мене не поховали люди – там грудка української землі з мого зажуреного серця буде! (Д.Павличко.) Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони, бо, втративши кордон, державність, народ завжди має можливість їх відновити, мови ж не відновить ніколи. (Г.Нудьга.) То як же нам жити на рідній землі, щоб люди довіку щасливі були, щоб мова народу в повазі була, від роду до роду між нами жила? (Ф.Тишко.) Доволі малої іскринки бува, щоб просвітліла людська голова, щоб нас охопила турбота не тільки про хліб та роботу. (А.Григорук.) Кожна людина розуміє, що тільки тоді її Батьківщина Україна зможе стати господинею на власній землі, коли всі її сини і дочки будуть щоденно працювати для досягнення цієї великої, святої і справедливої мети. (А.Лотоцький.)

II. Як праведних багато - народ радіє. Як лихі панують – народ стогне. Де волів немає – там порожні ясла. Де бики сильні – там урожай великий. (З Біблії.) Поки хоч один заряджений мушкет залишився в лицарських руках – не програна ще воля. (Р.Іваничук.) Де плуг пройшов – там тирса не росте. Де зорано – там не гніздиться стрепет. (М.Рильський.) Якого б хліба у житті не їв – смачніша дома спечена хлібина. (К.Лесьєв-Лесь.) Широка дорога чи стежка терниста – я йду за тобою крізь шум падолиста. (Г.Кривда.) Коли плаче людина – можна витримати. Коли плаче худоба – не витримує серце. (М.Стельмах.) Де Почайна шуміла - лиш струмок між горбами тулиться. (Л.Забашта.) А коли зарегоче негода – о, тоді не кепкуй із води... (Д.Фальківський.)

Серед складнопідрядних речень з кількома підрядними розрізняють такі:

1. Конструкції з **паралельною підрядністю (супідрядністю)**: *Коли чую слово “Батьківщина”, то відразу бачиться мені вулиця у вишнях і хатина, де герань у кожному вікні.* (Н.Коломієць.) У таких конструкціях всі підрядні речення однакові за значенням і відносяться до того самого слова головної частини або до головної частини в цілому.

2. Конструкції з **послідовною (ступеневою) підрядністю**: У таких реченнях підрядні утворюють ланцюг: *Рвучись у Всесвіт, не плюймо в колодязь, з якого доведеться пити, коли, протверезівши у гонитві за жарптицею модерну, повернемося до справжнього розуміння розбурханого світу і забутої людини в ньому.* (О.Сизоненко.) перше відноситься до головного, друге до першого підрядного і т.д.

3. Конструкції, що об'єднують у собі **супідрядність і послідовну підрядність**: *Як плинуть з джерел невідомі потоки, зливаючись в повний снаги океан, так плинуть поетові помисли, поки не зіллються в море, що зветься роман.* (Л.Первомайський.)

Між частинами складнопідрядних речень з кількома підрядними ставляться коми.

Після групи підрядних речень, якщо треба показати, що складне речення логічно розпадається на дві частини, може ставитись **кома й тире**: Хто спить, хто не спить, - покорись темній силі! (Леся Українка.) Коли невірний друг тихенько зрадить, коли немає ради і розради, коли усі вже спалено мости, - я вистою, бо є у мене ти. (П.Перебийніс.)

@ 281. Прочитати речення. Визначити з-поміж них складнопідрядні речення з паралельною підрядністю, з послідовною підрядністю та речення, що об'єднують обидва типи підрядності. Обґрунтувати вживання розділових знаків. Накреслити схему останнього речення.

1. Життя карає неодмінно за кожен гріх, за хибний крок, поки збагнеш, що не година, а все життя – один урок. (В.Черепков.) 2. Коли б не ліс, не знали б ми про те, що є фіалка й пролісок на світі, як у маю конвалія цвіте – найкраща, найніжніша поміж квітів. (М.Познанська.) 3. А там, де камінь брилами тісниться, куди сто літ не залітала птиця, де навіть дикі терни й будяки не сміють виростати між урвищ і каміння, квітка та всьому наперекір там зацвіла і золотим проміннями сяйнула з диких скель і чорних гір. (Л.Забашта.) 4. Коли на зиму птиці відлітають, чомусь вони щороку повертають, здолавши даль і натомивши крила, на землю ту, яка їх породила? 5. Коли Україну люди покидають, хіба вони не відають, не знають, що за морями відшукати щастя, лишивши рідну вотчину, не вдасться? (М.Луків.) Коли в юрбі шляхетності не губиш, а будиши з королями - простоти, коли ні враг, ні друг, котрого любиш, нічим тобі не можуть дорікти, коли ти знаєш ціну щохвилини, коли від неї геть усе береш, тоді я певен, що ти є людина і землю ти своєю назвеш. (Р.Кіплінг.)¹

Сурядно-підрядні синтаксичні конструкції зустрічаються переважно в текстах художнього стилю: А Мати Божя дивиться з-за хмар на все живе, що зводиться з руїни, і встав з могили наш святий Кобзар благословити думу України. (А.М'ястківський.) Коли б ми здружені були, як мати і слухняні діти, жили б ми вільні, наче вітер, і не було б на нас хули, що малороси ми, хохли. (М.Кондратенко.)

282. Переписати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. З'ясувати вид зв'язку між частинами складних речень. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

На тлі безладдя та незгод тривалий час помітно дуже, хто знову дурить свій народ, а хто йому нелегко служить. (В.Пугач.) “Трудилось” ДПУ щодня в ім'я диктату, і смерть косила всіх, хто мав маленьке “я”. (Р.Качурівський.)

¹ Переклад В.Стуса.

У нас такі вже соромливі гени, що Йван Пулюй ікс-променя приборкав, а люд віками ходить до Рентгена. (В.Бровченко.) Скажи мені, хто твій спонсор, і я скажу, хто ти. (О.Перлюк.) Та рими римувать – нехитра штука, але тоді почнеться справжня мука, коли гаряча правда забринить. (А.Малишко.) Холонуть і смутніють далі, і, де шепталася трава, вітри за літом у печалі цілюють голі дерева. (В.Сосюра.)

283. За поданими схемами скласти й записати сурядно-підрядні синтаксичні конструкції.

□, і □, якщо ().

Коли (), □, але □.

□, так що (), та □.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Безсполучниковими називаються такі складні речення, частини яких поєднуються лише інтонацією.

Частини безсполучникового складного речення можуть поєднуватися такими видами інтонації:

- інтонацією перелічення: Одвiли задумливі каштани, поскидали пух легкий тополі. (О.Іваненко.);
- інтонацією протиставлення: Багато листя на дереві – мало плодів. Багато бесіди – мало розуму. (О.Духнович.);
- інтонацією зумовленості: Сьогодні свято у зозуль – вони усе обсіли віття. (А.Таран.)
- інтонацією попередження в першій частині та інтонацією додаткового повідомлення в другій: Надвечір лихо склалось: страшенна буря зразу заревла. (Л.Глібов.)

Між частинами безсполучникового складного речення може ставитись кома, крапка з комою, двокрапка й тире.

Кома ставиться між частинами безсполучникового складного речення, якщо вони означають одночасність дій або їх послідовність і тісно пов'язані між собою за змістом: Відбились зорі у воді, летять до хмар тумани. (Олександр Олесь.) На обрії Києва сходить зоря молода, горить над степами вишнева зоря України. (П.Перебийніс.) Упала злива стрімголов, дах обізвася барабаном. (М.Руденко.)

Крапка з комою ставиться між частинами безсполучникового

складного речення, які не тісно пов'язані між собою за змістом або ж значно поширені і всередині них є коми: Стоїть явір над водою, на воду схилився; сидить козак у неволі, тяжко зажурився. (Нар.творч.) Блиснуло світло у щілину віконниці; скрикнули двері; брязнув цеп біля воріт; кинулись собаки. (Панас Мирний.) Я не можу одразу хапати гриба; мені треба придивитися, присісти, погомоніти з ним, а потім уже орудувати кіскою. (М.Стельмах.)

Пунктограма: кома, крапка з комою, тире та двокрапка між частинами безсполучникового складного речення (23)

284. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Прийшла весна весела, верба зазеленіла, соловейко затьохкав, вишні цвітом укрилися. (Б.Грінченко.) Оксамитна святкова тиша сповивала весняну землю, в цій тиші рохлось глибоке бездонне небо, поміж його роями до самого надзем'я гнувся Чумацький Шлях. (М.Стельмах.) Красно грає весняне сонце на чистому небі; весело стрибає його довге проміння в прозорому повітрі; теплий з полудня вітер віє понад землею і допомагає сонцю у його роботі. (Панас Мирний.) По обрію неба сірими та ліловими баранцями побігли волохаті хмаринки; над озером зашелестів очерет; з дерев стиха знімалися й задумливо падали на землю сухі листочки. (С.Васильченко.) Ліси розсівають таємничі шерехи, під ногами перешіптується туман; невидимі крила качок пролопотіли над верховіттям дерев і згодом обізвалтса сплеском у лісовому озерці. (М.Стельмах.)

II. Язик брехливий ненавидить правду; улесливі вуста призводять до погибелі. (З Біблії) Послали старостів; побрали рушники; справили весілля; привезли молоду до свекрухи. (Марко Вовчок.) Цвіла червоним полум'ям калина, світилася береза вдалині. (П.Перебийніс.) Деревя – не менш складні організми, аніж люди, просто вони інакше відчують плин часу та живуть іншими часовими категоріями й інакше мислять. (В.Дрозд.) Холодним спокоєм одягнуто поля, у білому вбранні замислилась земля. (В.Сосюра.) Летять стежини до Дніпра, летять хмарки, летять дороги. (І.Драч.) Ніч була ясна, я стежками біг, стопи опікав кам'яний моріг. (Д.Павличко.)

285. Переписати речення, в кожному підкреслити граматичні основи. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Минало літечко тепле з його ясними та привітними днями; насувала осінь сумна з густими туманами, з темними непроглядними ночами. (Панас

Мирний.) Дав Бог весну, віє теплом, із стріх вода капле, сонечко веселенько світить, тане сніг, задзюрчали по вулицях струмочки, садки зазеленіли. (Марко Вовчок.) В промінні призахідного сонця товчється комашня, десь звучить музика, в сусідньому дворі курка рекламує свою продукцію; пахне бузком, ясином чи матіолою, на колінах – книжка. (Н.Околітенко.) Червоний місяць аж горить, з діброви місяць виступає. (М.Вінграновський.) Місяць піднявся високо; садки блищать, не шелехнуть; відпочиває після трудового дня За чіплянка, віддавшись в обійми своїм серпанковим снам. (О.Гончар.) Надходив вечір, тьохкав соловейко, цвіла груша, одцвітали вишні, витикалася на вгороді з пухкої чорноземлі картопля, у гнізді гріла чорногузиха майбутніх чорногузенят, ласкаво під тином квоктала квочка, скликаючи жовтеньких курчат, мекало в загончикові коли-не-коли телятко, сумуючи за мамою. (Остап Вишня.)

II. Вітри піснями захлинались, ліси шуміли навкруги, у срібні роси одягались в ранкових маревах луги. (О.Журлива.) Сонце, червоно граючи, сідало; захід палав, наче пожежею. (Панас Мирний.) В небі місяць лине, одцвітає вечір, в лузі на калині соловей щебече. (В.Сосюра.) Чоластий дуб насупив дуги брів, на підвіконні квітне куц герані, береза жовкне в приморозках ранніх. (Н.Кашук.) Ходить вітер по степах, в'яне дощик на губах. (І.Каляник.) Липа цвіла, соловей щебетав, промінь ясний все навколо вітав! (Г.Гайне¹.) Вечорами пахнуть матіоли, тихо листям липа шелестить. (В.Грінчак.) Сліпий не прочитає книги барв, глухий хоралу іволг не почує. (Р.Качурівський.) Ніч насувала на землю; ясні зорі виблискували в темному небі; мороз дужчав; дорога рипіла під ступнями. (Панас Мирний.) Місяць піднявся високо; садки блищать, не шелехнуть; відпочиває після трудового дня Зачіплянка, віддавшись в обійми своїм серпанковим снам. (О.Гончар.) Мій світлий зір в верхів'я лине, моє коріння в глибині. (М.Стельмах.) Вже вечір зібрався у путь, до обрію лащиться вечір. (С.Манаєнко.)

286. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома, крапка з комою, тире та двокрапка між частинами безсполучникового складного речення”.

I. Одгриміла гроза теплий дощ одшумів одцвіли блискавиці крилаті. (В.Сосюра.) Роса парує синювато іду травою навмання. (П.Перебийніс.) Затремтіли струни у душі моїй мелодійна пісня задзвеніла в ній. (Олександр Олесь.) Лілея білі пелюстки закрила не стало сонця сутінки лягли. (В.Грінчак.)

II. Чорнява голівонька з ясними очима чорними бровами й рожевими устами мов виточена сиділа на високій шиї унизаній намистом дукачами личко червоніло усміхалося очі грали здоров'ям і радістю іскрило від їх. Білі вишиті рукава випадали з темної корсетки мов пучок квіток нав'язаний на

¹ Переклад з німецької Г.Кочура.

руки корсетка чорніла ситцева спідниця червоїла незчисленними квіточками. (Панас Мирний.)

& 287. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим.

I. Пігмей бажа високим бути на зріст, порядним хоче виглядати злодій, завжди злочинець – на словах добродій. (Д.Павличко.) Життя тече, рушниця тре плече, перетомился в боях солдати. (Ю.Яновський.) Життя легко висміяти і знецінити, набагато важче у п'їтмї засвітити каганчик віри та надії. (В.Дрозд.) В дитинство ніхто не може повернутися, воно дається тільки один раз, як саме життя, в цьому його неповторність і вічна привабливість. Але затримуватися в дитинстві не хоче ніхто, кожен рветься далі, в глибини життя, до висот. (П.Загребельний.) Слово поетичне – квітка польова, а не теплична; гербіциди й мінеральні добрива мудрувань чи красотей їй вадять. (П.Гірник.) От ви сіли в трамвай, настрої у вас прекрасний, на лицах у всіх пасажирів лагідна посмішка, бабусій й жінки сидіть, чоловіки стоять, кондукторша, продаючи квитки, наспівує веселенької пісеньки. (Остап Вишня.)

II. У гаю, гаю вітру немає; місяць високо, зіроньки сяють. (Т.Шевченко.) Ніч простерла чорні крила; в'ються вихрами вітри. (Д.Загул.) У кожного перед очима встала ніч, тиха та зоряна; сизим мороком криє вона чорнії гори, страшенні скелі... (Панас Мирний.) Очерет мені був за колиску; в болотах я родився і зріс. (Д.Фальківський.) Смеркає; двері всі вже замикає вечір. (І.Ортен.) Людей не чуть; через базар кажан костокрилий перелетить; на вигоні сова завиває. (Т.Шевченко.) Непомітно час минав, непомітно сонце пливло до спокою; воно вже так низько осіло; понад самою землею стоїть його іскристе коло, розстилаючи аж червоний світ по траві. (Панас Мирний.) А сонце розкішно, велично плило собі; земля назустріч кадила йому фіміамом туманів своїх і ніжно дихала. Берези визирали з-за дубів і безгучно, радісно сміялися; дуби ласкаво, поважно посміхались в свої кудлаті вуса; метелики й кузьки сміливіше пурхали, повзали... (В.Винниченко.) Закурілася земля, задиміла; пішов дощ, дрібний та тихий, мов крізь сито засіяв; стрепенулися темні ліси; зраділа зелена трава і підняла свої гострі листочки угору; засумували пил і курево. (За Панасом Мирним.)

III. Є у мене рідна Україна, з нею я відверто говорю. (Г.Гриненко.) А прадіди неначе й не вмирали, вони жили й живуть серед живих. (Г.Кривда.) Для всіх нас батьком був і є Тарас, ця правда споконвічна і сучасна. (М.Хоросницька.) Вік вичавлювать буду із себе покору, слово, вичави з мене раба! (Г.Світлична.) Довіку не буде із мене раба, душа поневажить полони. (В.Стус.) Бувають злими просто люди, народ жорстоким не бува. (М.Гірник.)

Двокрапка між частинами безсполучникового складного речення ставиться:

○ якщо наступна частина (одне або кілька речень) пояснює або

розкриває зміст попередньої: *У нашому лузі сталася новина: зацвіла біленьким цвітом червона калина.* (Б.Чепурко.) *Пречудові в житті людини зміни постають: з'являються нові слова у мові, незвичні в музиці акорди чуть.* (П.Тичина.) *І сниться сон мені чудесний: ходжу по полю, рву квітки.* (Олександр Олесь.)

- якщо наступна частина виражає причину того, про що йдеться у попередній частині: *Мудрий чоловік потужний: знання збільшує силу.* (З Біблії.) *Дуже тішиться бджола: дика грушка зацвіла.* (В.Паронова.) *Не заздри бджолі: її мед кусючий.* (Нар.творч.) *Троянда не розквітне: її спалило сонце непривітне.* (В.Чумак.) *Клопочуться батько й мати: треба дитині ім'я давати.* (В.Еллан.)
- якщо в першій частині є слова *так, такий, всякий, одно*: ***Така** в усіх у нас одна потуга: трощити меч і братися до плуга.* (А.Малишко.) *Правда, любов буває **всяка**: любив і вовк кобилу, та залишив хвіст і гриву.* (М.Стельмах.) *З дитинних радощів моїх убогих була мені найближчою **одна**: розвагою, розрадою в тривогах стояла вишенька біля вікна.* (Р.Балясна.)
- якщо в попередній частині наявні дієслова *бачити, чути, знати, розуміти, уявляти, пам'ятати* та ін., за допомогою яких робиться пропередження щодо того, що наступна частина (або наступні частини) вміщує розповідь про щось або опис чогось: ***Пам'ятайте** серцем: наша мова – пісня.* (Л.Кисельов.) *Він **знав**: не для поета еполети.* (П.Перебийніс.) *Я **чую**: пульсують соки у тіло моє з землі.* (В.Симоненко.) *Очі заплющу і **бачу**: летить чорнокрилий птах.* (Д.Загул.) *І **знаю** я: є чари в тихім слові, не продзвенить воно даремно в світі.* (Б.Грінченко.)

Перша частина таких безсполучникових складних речень вимовляється з попереджувальною інтонацією дещо зниженим тоном, на місці двокрапки робиться пауза, друга частина вимовляється з підвищенням голосу.

288. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання двокрапки.

І. Не треба смерті козаку боятись: від неї й на печі не заховатись. (П.Куліш.) Про кволі душі мови тут нема: моє село для кволих не по зросту! (М.Руденко.) А совість мучить: не мовчи, мовляв. І я прошу: поїдьте і погляньте: не маємо для спокою підстав. (П.Ребро.) Наші коні іржуть: хомути їм скривавили шиї. (Н.Поклад.) Геть же з дороги, сичі: дзвінко кайдани рвучи, ми підняли уже стяг! (В.Чумак.) Покинь свою красуню, командир: між рогачами в тебе шабля, брате! (Ю.Яновський.) Так моєму козакові кращої компанії було й не треба: тут би він і засів на весь вечір, дивлячись на чорні дівочькі брови та на вишиті рукава. (П.Куліш.) Не повернуть минулого ніколи: воно пройшло і вже здається миттю.

(М.Рильський.) Я довго думав: мудра штука оця фінансова наука. (Олександр Олесь.) Тихо-тихо ступай, пам'ятаючи: рік – ніби крок. (О.Куценко.) Тільки одне в тій каші недобре: казанки замалі. (Остап Вишня.) У слона болить нога, слон сьогодні шкутильга: гостював комар у нього, наступив йому на ногу. (Г.Бойко.)

II. Наука не пиво: її в рот не увіллеш. Обмова – полова: вітер її рознесе, але й очі засипле. Ніколи ж ледарю працювати: взимку – холодно, весною – вітряно, восени мокро, а літо таке коротке. З дурнем каші не звариш: або пшоно не вкипить, або вогонь не горить. Нетямі руки не так пришиті: вони нічого не роблять, а биті. В усіх ледацюг одна звичка: вони роблять чужими боками, а лежать на своїх. Добре вмостився: під голову кулак, а ногами вкрився. Ловко піч змайстрував: весь дим у своєму подвір'ї. Хліб – не з неба: працювати треба. Всяка копійка – копилка: вона карбованець береже. Черевко – не дерево: воно завжди роздасться. Знання – не гаманець: їх тільки більшає. Ось вам, дядьку, шапка й рукавиці: гуляйте ще в нас.

Народна творчість.

289. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки.

I. Ви уявіть собі я родився в степах. (В.Винниченко.) Доскіплюсь допитуюся хто я? (П.Перебийніс.) По Україні тільки й чути бути волі чи не бути? (Д.Білоус.) Дідусь казали від лежби нутрощі злежуються жити треба на ногах! (О.Гончар.) Прислухайся твій горб розправився в крило. (М.Самійленко.) Поезія Тараса Шевченка з'явилась не на голому місці маючи своїх попередниць українські думи українські народні пісні були її старшими сестрами. (О.Гончар.) Вишиту сорочку зберігаю щебетно в ній серцю-солов'ю. (Г.Бідняк.) Тож не бійся не печалься моя нене нас не втримає асфальт на якорях. (Б.Олійник.) Іду дивлюсь мій край моя земля сміються в сонці золотому. (Олександр Олесь.) І снилися мені все білі сні на сріблі сяли різні самоцвіти стелилися незнані трави квіти блискучі білі... (Леся Українка.) Мир утихав після денної праці згорталися його натружені руки одпочивали. (Панас Мирний.) Себе я безнадійно вчу: дай більше сміху ніж плачу не нарікай на тьму злостиво а краще засвіти свічу! (Д.Павличко.) Сказано давно й переконливо найблідше чорнило краще за найкращу пам'ять. (А.Шевченко.) Хай оживає істина стара людина починається з добра. (Л.Забашта.)

II. Жито було справді добре колоски товсті довгі повні сухого зерна. (Панас Мирний.) А я служив в багатого все горенько знаю пізно ляжу рано встану та все не гуляю. (Нар.творч.) Життя його роздвоїлося розколалося надвоє з одного боку нелюба служба з другого книжки розмова з молодим товариством. (За Панасом Мирним.) Сердитись боронитися ненавидіти вона не вмiла такою вже її життя та люди зробили. (М.Грушевський.) Затям не втомлюйся життям. (С.Бурлаков.) Свідчить істина сама в мене друзів є чимало в мене друга ще нема. (П.Перебийніс.) Душа від таємниці завмирає куди мене ти, доле, поведеш? (М.Самійленко.) Я знаю ти прийдеши о весно!

(В.Сосюра.) Подивися вишня молоком цвіте! (В.Чумак.) Бач яку славну думку знайшов у Сенеки жорстокість завжди народжується з посередності й слабкості. (Є.Гуцало.) Біла пуста лежить навкруги ні дороги нема ні стежини. (І.Гуцак.) Сон наліг на ціле село ніде ні лялечки ніде ні світла втомившись після денної праці усе заснуло. (Панас Мирний.) Думали саджаєм горобину а жнивуєм горобину ніч. (Б.Олійник.) Лось звір дуже здоровий дорослий самець важить іноді більше як тонну. (Остап Вишня.)

II. Я знаю в призначений долею вечір три зозулі мені напророчать дорогу в саду. (Б.Олійник.) Відомо ж зорям соловей навчавсь співати в Україні. (А.Ковальчук.) Обізвалися пташки десь цьомкала кропив'янка закувала віщуня-зозуля в кущі біля самого вікна защебетав соловейко. (Панас Мирний.) Кіт настобурчивсь на піддашку листок вільхи прийняв за пташку. (Д.Білоус.) Коли ж дивлюсь баба снує коло моркви, дідова мати. (О.Довженко.) В Кайдашевій хаті стала мирнота свекруха помирилась з невісткою. (І.Нечуй-Левицький.) Глянь давні образи й нові образи вертаються з пуші до рідної хати. (В.Баранов.) Вийдеш з тунелю й побачиш ідуть поїзди. (М.Рябчук.) Видно в огні блискавиць рифи лежать горілиць. (Л.Костенко.) В моїх очах творилася краса так вирувало кольорами грало. (С.Йовенко.) Глянувши на західне зарево він зразу заплющив очі воно їх різало болісно непривітно. (Панас Мирний.) Дивись вертають з полону меблів ялини в ліс. (Б.Олійник.) Налагодь струни золоті бенкет весна справляє. (Олександр Олесь.) Крикне одуд хто тут ходить? Десь жайворон дзвенить чи варто жити? (Г.Коваль.) Усміхнулась діброва давня глід зацвів посередині травня. (В.Мордань.) Бачиш в злотисті обнови вдягся березовий гай. (М.Гурець.) Свати й не переводяться в Олесиній хаті одні за двері другі за поріг. (Марко Вовчок.)

290. З текстів диктантів 3, 8, 38, 50, 51 виписати безсполучникові складні речення з двокрапкою між частинами. У виписаних реченнях підкреслити граматичні основи, обґрунтувати вживання розділових знаків.

& 291. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим.

I. Відомий факт: у роки Великої Вітчизняної одна з українських народних пісень у виконання Івана Семеновича Козловського стала для фронтових льотчиків радіомаяком: ніжна мелодія “Сонце низенько...” правила для них за орієнтир при поверненні з бойових завдань на рідні аеродроми. (О.Гончар.) Читаю Рильського: у глибині бездонній хлюпоче слово, чисте, як кришталь. (С.Тихолоз.) Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля. (М.Рильський.) Я в давню істину увірував глибоко: найвища мудрість в простоті високій. (Б.Олійник.) Я готовий кричати щосили, надриваючи голос свій: не потрібні людині крила, серце й розум потрібні їй! (В.Симоненко.) Приклавши вухо до меблів, чую: шумить загадково: дуби починають скаргу, дуби по вітчизні ридають. (Ю.Тувім.) Виходжу з хати й чую вже здаля: голосить в Голосієві земля. (Д.Павличко.)

Добре кажуть: злого пана горе радує покривджених підданих. (І.Франко.) Скажіть мені щиро всю правду: чи любите ви мене? (І.Нечуй-Левицький.) Тільки даремно горять мої очі: тьму освітити немає в них мочі. (Леся Українка.)

II. Повторюю з гордістю сина: для мене лишається дивом із див моя Україна. (М.Лукив.) В чужинському краї не знайдете раю: від раю ключі – на батьківській землі! (В.Ганулич.) Молоді допитуються: в чому щастя? Вимагають, як стипендії: щастя дайте! (О.Гончар.) Бери до серця і затям: душа творця не перекувітне. (М.Сингаївський.) Хто наказав мені: не кидай зброї, не відступай, не падай, не томись? (Леся Українка.) Мене в дитинстві, як ведеться з давнини застерігали: бійся глибини! Мені казали: бійся глибини. Мене застерігали: зупинись! Та я поплив, полив у синій легіт. І ось вона – прозора глибина! Я здивувався: видно аж до дна! Відчув: на глибині пливеться легше. (П.Перебийніс.) Урвався бас до дзвонів урочистих, перед особами не падаємо ниць. Але згадаймо: лиш в маленьких числах нулі стоять поперед одиниць. (В.Шукайло.) Скрізь побував, всього надивився, а скажу вам: нема країни кращої, ніж правда. (О.Гончар.) Ми тут зросли, нам тут співали розмріяні ліси й поля; ми тут жили і тут вмирали: це наша батьківська земля. (П.Карманський) Мені здається: час уже не йде, спинився і завмер. (М.Рильський.) Звичайна річ: усе земне вмирає і крізь природу в вічність поринає. (В.Шекспір.)¹ Я знала: ранок буде ясным. (О.Лятуринська.) Душу вабить свобода, на верхів'ї відчута, ми радієм шалено: обриваються пута. (Я.Каспрович.) Я слухав: пісня чарівна в той час в душі моїй дзвеніла. (Олександр Олесь.) Пригадую: в зимовий журний час за вікнами пливла година пізня, а в хаті замороженій у нас лунала повна щему тужна пісня. (Д.Луценко.) Надворі стояла осіння негода: дощ та грязюка, грязюка та дощ. (Панас Мирний.) Знаю добре: прийде день весняний і дуби в зелених стануть шатах. (О.Ольжич.)

III. Бачу, мамо: світає у холоднім саду. (П.Перебийніс.) Мати наша – сивая горлиця. Все до її серденька горнеться: золота бджілка – намистиною, небо – празниковою хустиною, сивий дуб – прокуреним прадідом, білочка – мальованим пряником, хата – ластівками над стріхою, а туман – вдовиною втіхою, крашанкою – сонечко в миснику... А вона до всіх до них – піснею. (За Б.Олійником.)

@ 292. Переписати речення, підкреслити в ньому всі члени речення. Накреслити схему речення. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Кость Поріг був званий завше Пирогом: прізвисько личило йому більше, аніж прізвище: опецькуватий, сонний, лінкуватий, наче припудрений борошном, він справді нагадував кондитерський виріб, ніби під чиймось веселим олівцем оживши, набувши ніг, рук і здобних рис обличчя. (П.Федотюк.)

¹ Переклад з англійської Г.Кочура.

Тире між частинами безсполучникового складного речення ставиться:

- якщо наступна частина виражає наслідок або висновок з того, про що йдеться в попередній частині: Прийшла Покрова – сиди, чумаче, вдома. (Нар.творч.) Тільки вітер слово скаже – забринить пшениця. (М.Стельмах.) Мене Проліском звали – така я була синьоока. (Г.Пастушенко.) Пустився в бійку – чуба не жалій. (Нар.творч.)
- якщо в наступній частині наявне різке протиставлення по відношенню до того, про що йдеться в попередній частині: Я тебе упізнав – ти мене не впізнала. (Є.Гуцало.) Ми все-таки не клоуни – ми люди. (М.Шевченко.) Діамант малий – краси багато. (В.Василяшко.) Листя обліта услід за вітром – навесні зашелестить нове. (М.Малахута.)
- якщо в наступній частині міститься порівняння з тим, про що йдеться в попередній частині: Заспіваєш – аж світяться ранки. (А.Малишко.)
- якщо в попередній частині вказується час дії, про яку йдеться в другій частині (можна додати сполучник коли): Настане година – доспіє калина. (Нар.творч.) Прийде вечір – вже ранка ждуть. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Лиш хатнім жити – зтуда проковтне. (С.Йовенко.)
- якщо попередня частина вказує на умову, за якої відбувається дія, про яку йдеться в наступній частині (можна додати сполучник якщо): Дешева рибка – погана юшка. (Нар.творч.) А затихне вітер буйний – степ, мов камінь, не двигнеться. (Я.Щоголів.) Я Брамса почую – душа просвітлиться. (Л.Пастернак.) Є мудра книжка – не жалій годин. (В.Василяшко.)

Перша частина таких речень вимовляється з підвищенням тону, на місці тире робиться пауза, і друга частина вимовляється зниженим голосом.

293. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання тире.

І. Хочеш жити в Україні – вивчи її мову. (О.Лупій.) Зникає мова – зникає нація. (О.Гончар.) Кожне слово хай іскриться – мова не загине. (С.Мордач.) Отаман характерником був – в сон до турка з'являвся він шайтаном. (В.Василяшко.) То ж не маки червоненькі – то ж козаки молоденькі. (Нар.творч.) Молюсь до рідної землі – молитва в пісні срібно тоне. (О.Омельченко.) Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне. (П.Тичина.) Була б колиска – будуть діти. (М.Вінграновський.) Так шумить поріг – людського голосу не чути. (Л.Костенко.) Слухай тихий голос вишиття – в ньому ти почувеш Україну. (Н.Поклад.) А ти співаєш – душу всю

проймає. (Л.Костенко.) Я не вміла боротись – я вміла лише не продатись. (Н.Поклад.) Не я пишу - це мною пише Бог. (Д.Кремінь.) Мало прожити життя – треба життя зрозуміти. (Є.Плужник.) Здригнувся в серці спраглий корінь - крізь душу вирвалось стебло. (Г.Коваль.)

II. Усі мовчать – говорить мати. (В.Крищенко.) Була б колиска – будуть діти. (М.Вінграновський.) Пригадую мадонну Рафаеля - мистецтво вічне, вічне-бо життя! (Д.Павличко.) Спадало з серця найбільше лихо – то моя мама співала. (Є.Лещук.) Світ малий у вікні – їдь по світу. (В.Василяшко.) Нам стільки випало доріг – в морях згубивсь їх слід. (Л.Тендюк.) Роздивися тверезо по світу – нас нова обнімає доба. (В.Симоненко.) Ще сонячні промені сплять – досвітні огні вже горять. (Леся Українка.) Візьми число щоденної газети – там тисячі невиспіваних тем. (Д.Загул.) Тільки-но навчишся говорити – треба вчитися мовчати. (О.Перлюк.) Двері скрип - на порозі весна. (М.Гурець.) Задимляться дороги широкі – біль прокинеться в серці моїм. (М.Стельмах.) Ледве ступите у лаврський двір – зачарує врода старовинна. (Д.Білоус.) Заніміла б я навіки - самі речі ллються. (П.Куліш.) Веселі діти йдуть до школи – їх голосів дзвенить прибій. (В.Сосюра.)

294. Прочитати подані у двох колонках речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

*Зозуля закувала серед ночі,
вві сні здригнулась липа мовчазна.*
(П.Перебийніс.)

*Рипнули двері, в хату ввійшла
молода дівчина.*

*Зозуля закувала серед ночі -
вві сні здригнулась липа мовчазна.*

*Рипнули двері: в хату ввійшла
молода дівчина.*
(І.Нечуй-Левицький.)

@ 295. Подані складнопідрядні речення перебудувати на складні безсполучникові, між частинами яких треба ставити тире.

Як пройде негода, стане кращою погода. Як листя жовтіє, то поле смутніє. Як зазиміє, жаба оніміє. Як травень холодний, то рік хлібородний. Як багато птиць, не буде гусениць. Як уродить мітлиця, буде хліб тільки снитись. Як кликав вовк козу в гості, вона йти не схотіла.

Народна творчість.

296. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтувати вживання тире.

I. Онде цвіте шипшина буде червоний плід. (В.Березінський.) Тріпнувся легіт вже шумить ліщина. (В.Лупейко.) Затремтіли колоски впали краплі спілим зерном. (З.Гончарук.) Нема хлібів росте трава. (Н.Поклад.) Ще вчора джміль гудів сьогодні вже нема. (І.Драч.) Сумує сонях якомсь винувато

здається він музейним експонатом із хвірткою й калиновим кущем. (Л.Вишеславський.) Поглянеш в небо голубінь без дна. (М.Сіренко.) Глянув я на море засиніли чари. (В.Сосюра.) Довкола озирнешся зникнуть чари. (В.Бровченко.) Горить сосна червоно-чорна грива над лісом висить. (В.Стус.) Ой кінь біжить земля дрижить. Орел летить аж гай шумить. (Нар.творч.) Птах скрикнув озвалась луна. (М.Малахута.) Соловейко в гаю заспівав знов згадки ніби рани. (В.Грінчак.) Ще земля не стала біла чапля в вирій полетіла. (Г.Чубач.) Відлітали одні прилітали інші. Чи пташки то чи духи були найдобріші? (М.Карпенко.) У арфи струни золоте проміння. Торкнеш рукою ніжно забринить. (В.Грінчак.) Торкніться пальцями жилки на скроні почувте пульс батьківщини. (Є.Гуцало.)

II. Без серця жити краще вже згорить. (Д.Павличко.) Здушили сльози не виходь на люди. Болить душа не виявляй на вид. (Л.Костенко.) Змахнула рукою злетіли увись рушники. (Б.Олійник.) Тут підвівся боєць плащ-палатка знялася крилом. (Л.Забашта.) В козаченька є кінь є у нього рідня. (В.Василяшко.) Десь кінь ірже його не чути. Десь хтось іде його не знать. (М.Вінграновський.) Увіходжу в сіни справді чутно бучу. (Панас Мирний.) Не стало Максима затихла буча та лайка у Івановій хаті. (Панас Мирний.) Прихопило двері льодом дайте кайло або лом! (Д.Павличко.) Відкрию очі в хаті тишина. (В.Грінчак.) Я входжу в ліс трава встає навшпиньки. (Л.Костенко.) На гілку з гілки білка пролетить сосна струсне заціпеніння снігу. (С.Йовенко.) Кропивка розцвіте тремтять над нею в теплій, сонній тиші бабки прозоро-сині. (М.Рильський.) Ластівки літають низько то вже дощ та буря близько. Рівний дим із димарів сподівайся гарних днів! Кішка дряпа ніжки столу сніг засипле місто й поле. (М.Щербак.) Поторгав голова двері ніхто не озивається. (Панас Мирний.) Ой піду я в поле там моя дівчина з чорними очима. (Нар.творч.)

& 297. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим.

I. Ганебно вмирають підступні Нерони - свідомо Сократи в безсмертя ідуть. (Г.Коваль.) Пірат регоче білозубо – трясеться щелепа важка. (П.Перебийніс.) Сплять в степу запорожці – товариш до друга повернувся обличчям, порубаним в січі. (А.Малишко.) То не вітер в полі грає, не орел витає – ото ж Сірко з товариством по степу літає. (Нар.творч.) Поторгає дверми Час-Каїн – вдаю “не чув”, балачки уникаю. (М.Самійленко.) Мені на серці важко – дай розраду і нових сил скарбницю отвори! (І.Франко.) А правда лиш одна – вона колюча, гірка й жорстока. І завжди в біді. (А.Малишко.) У товаристві лад – усяк тому радіє. (Л.Глібов.) Не маю ледачої вдачі - нестримна цікавість бере. (О.Вертіль.) Ти засмієшся – я заплачу, ти збережеш, я все розтрачу. Та я тобі не дорікаю. Ти не прощаєш – я прощаю. (М.Луків.) Оглянуся назад – ледве видно в тумані стежину. А прислухаюсь – ледве якісь там ячать голоси. (М.Рильський.) Михайлик лишився у минулому – на життєву сцену вийшов і пішов по ній далі Михайло Осокоренко.

(І.Сенченко.) Впадеш – не засмутиш, згубивсь – шукай-но слід і серця не в’яли од випадкових бід. (А.Малишко.)

II. Дай мудрому пораду – він стане ще мудрішим. (З Біблії.) Тільки-но навчишся говорити – треба вчитися мовчати. (О.Перлюк.) Байдужість жалить – мені байдуже. (С.Йовенко.) Чорні брови маю, але не женюся. Не люблять дівчата – піду утоплюся. Не люблять дівчата, ані молодиці – піду утоплюся в глибокій криниці! (Нар.творч.) Полягали спати – не засне вона. Заспіває вона – сама пісня з грудей рветься. (Б.Грінченко.) Подумаю про своє безталання – сльози так і заллють очі! (Панас Мирний.) Коса ударила по арфі – струни вмерли. (І.Драч.) Остання ніч весни – у вікна стука літо. (С.Бурлаков.) Вино входить – розум виходить. Посієш вчинок – виросте звичка. Будеш овечкою – вовки знайдуться. Гірка праця – солодкий відпочинок. (Нар.творч.)

Після простого речення, що входить до складу складного безсполучникового, якщо воно потребує особливого смислового виділення, може ставитись **кома й тире**: Вернем волю на Україну, - биймось, биймось до загину! (Б.Грінченко.) Ви скажіть свій номер телефону, - маємо про що поговорить. (Ю.Бережко.)

298. Прочитати речення. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Людина не лише будує і не лише руйнує, - вона постійно самоусвідомлює себе. (Р.Іваничук.) Хто приятелює з дурним, - сам зледачіє. (З Біблії.) А я не знав, що сказати, - жодне слово не спадало на думку. (М.Стельмах.) Од дум ніяк я не засну, - вони біжать... (В.Сосюра.) Липа вітів не хитає, - місяць зачепивсь за них. (В.Сосюра.) Сійся, жито і пшениця, - буде діткам паляниця. (В.Крищенко.) Дощу не було, - тільки десь сонце заховалося. (Панас Мирний.) У садок вона вийде, - серце з грудей вирватись хоче. (Б.Грінченко.) Кажуть, кращого шевця і не було, - йшло по чоботи до діда все село. (В.Малишко.) Вчора була суботонька, сьогодні неділя, - чому на тобі, наймиточку, сорочка не біла? (Нар.творч.)

Інколи у художніх творах тире ставиться замість двокрапки: Закувала зозуленька в зеленому гаї, заплакала дівчинонька – дружини немає. (Т.Шевченко.) Найчастіше причиною такої заміни є бажання автора надати реченню відповідної інтонації.

Розділові знаки, поставлені автором всупереч правилу, називаються *авторськими*. Вони увиразнюють індивідуальний стиль митця.

299. Прочитати речення, інтонуючи їх відповідно до поставлених авторських знаків.

Відкрий для себе Україну – ти ж бо не знаєш всю її. (Г.Бідняк.) Я відчуваю – за плечима тепер і в мене крила є. (І.Ткач.) Бувають дивні на землі діла – серед зими черешня розцвіла. (Д.Павличко.) Печаль моя щаслива і гірка – переді мною далеч океанна. (М.Вінграновський.) Ти бачиш – захід відкриває рани. (Ю.Дараган.) Засмучена душа почула – щось легке і тепле в неї переливалася... (Панас Мирний.) Свічка горить і згорає – на те і вогонь. (П.Гірник.) А що воли? Ревуть воли – неповні ясла. (О.Матійко.) Життя мінливе, вічне і єдине – зима - це білі пелюшки весни. (Д.Павличко.) Десь бігли коні, білі коні... І чулось – цокають копита... (Т.Севернюк.) Ще пам’ятаю – угорі над нами ходили дикі кози табунами. (Л.Костенко.) Та що за диво: раптом серед ночі прокинувся і чує – щось клекоче. (П.Перебийніс.) На другий день пішла розвідувати по селу – хто приїхав? (Панас Мирний.)

300. Прочитати. Обґрунтувати вживання розділових знаків у безсполучникових складних реченнях.

В грізну січу за Вкраїну вихором полину – хай моє не схибить око, не здригне рука. (В.Шукайло.) Казали люди про дерен колись: посадите дерен – уродить спис. З кущем цим чарівний весняний день: у золоті гора – цвіте дерен! (В.Василяшко.) Мені ненависна дерев покірність: рубай, коли, пали – вони мовчать. (Д.Павличко.) Почекаймо пори – коней пустимо ми на всю силу зненависті й злості: це українська земля, ми за неї – грудьми, а ти, враже, прийшов тільки в гості. (Н.Поклад.) Радіє колесо на хаті - лелеченятка сплять у нім. (М.Вінграновський.) Ідемо вдвох: тут для гучних компаній не місце – рибі ненавистен крик і метушня. (М.Рильський.)

***СТОПП!**

*Переписати, вставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Після слів, що містять орфограму, у дужках записати її номер.

I. Страшно стає душі хочет..ся впасти мертвим Гітлера знають усі Бетховена знають менше. (С.Паращук.) Кохався в ант..кварному здавен той м..ломан що плакав слухав Гріга а потім в кр..маторій гнав дітей естет що знав достоту Рафаеля і всіх в обличчя пам’ятав мадонн а кепську пам’ять мав лиш на обличчя тих матерів що пр..судив їм смерть... Та мусить збутись хто пл...кає смерть в т..раріумі мозків-м..зантропів отруений жалом загине перший. (С.Йовенко.)

II. На бар..кадах вже були пр..гасли гасла. А що воли? Р..вуть воли неповні ясла. (О.Матійко.) Чи не тому і плодяться “зірки” ані на гран не маючи кебети що в солов’ї пошилися шпаки а в графомани подались поети? (Б.Олійник.) І в наші дні ж..ття не тільки хрест. І в наші дні не тільки зашморг воля. Торкни її побач..ш Еверест. Вд..хни її почу..ш вид..х поля. (Т.Севернюк.)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Синтаксичні конструкції, одні частини яких поєднуються між собою сполучниками чи сполучними словами, а інші без сполучників, називаються сполучниково-безсполучниковими реченнями: *Коли чую слово “Батьківщина”, впевнена: вона у мене є.* (Н.Коломієць.) *Ми носим в серці Батьківщину милу, бо знаєм: в світі іншої нема.* (А.Малишко.) *Як нема дров, вогонь погасне; як не буде донощика, утихне сварка.* (З Біблії.) *Безсмертні всі: цей виховав дитину, той пісню написав, хоч і єдину, а той, що не зумів цього зробить, коло дороги посадив ялину.* (Д.Павличко.)

301. Прочитати речення, визначити в кожному граматичні основи. З'ясувати тип зв'язку між частинами речень. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Батько хай іде орать: його коні знають, а я піду гулять: мене гості чекають. Доця вельми спритна: доки дійде, молоко скисне. Добра дівка: як старости йдуть, вона хату мете. Цей собачка добрий: як будете годувать, то й не почуєте, як він гавка.

Народна творчість.

II. Преславне українське слово звучить у серці у моїм, бо мова – хліб, а не полова: я чув її із уст батьків. (Г.Позняк.) Все минає у житті, як дим-димок, залишається єдине: хліб росте. (Т.Севернюк.) Скільки в житті набачишся дивовиж, що вже годилося б не чудуватись, а воно зі свого міха, схожого на казкову лампу Алладіна, висипає ще заморочливіші: хотів би не чудуватися, а єство саме вражається. (Є.Гуцало.) Є в творчості одна-єдина норма, що завжди вірна, попри всякий зиск: чим більше змісту, тим простіша форма, чим змісту менше, то сильніший зміст. (А.Матвійчук.) Обернувся козак, переступаючи через поріг, - і серце його заграло: Леся не спускала з нього очей, а в тих очах сіяла й ласка, й жаль, і щось іще таке, що не вимовиш ніякими словами. (П.Куліш.)

302. Переписати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Визначити, яким зв'язком пов'язано в єдине ціле частини речень. Обґрунтувати вживання розділових знаків. Прочитати, дотримуючи правильної інтонації.

Сидиш на сухарях – то і душа прозора, і відлітає страх, і твердне непокора. (В.Стус.) Мені здається: людство у біді, земля напередодні катастрофи і мучеників ждуть нові голгофи, - коли нема лелеки у гнізді. (Л.Бенедишин.) Одні мають справу з нафтою чи металом, інші – з хлібом чи бавовником, ті спілкуються із зірками, з дальніми галактиками, багатьом випало мати справу з прекрасними музами, проте ніхто не може почуватися безпечно і безтурботно: нато-бо складний і неспокійний сучасний світ, багато що затьмарює життя сучасного людства – ми не можемо заплющувати на це очі. (О.Гончар.)

303. Накреслити схеми поданих речень. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. І та сокира, що гострив Тарас, і молот той, що Каменярь підносив, виборювати правду кличуть нас, - ми йдемо. (Р.Качурівський.) Шануймося, бо, як Шевченко, Франко, Шашкевич тільки одні, так і Дніпро один, і одна у нас усіх багатостраждальна Україна, - цінуймо її, бо й життя у кожного одне! (Б.Гірський.) Збагнімо нарешті, братове, допоки усім нам не пізно: як буде в дитини мова, то буде в народу пісня. Виходьмо з магічного кола, щоб наша душа не дрижала: як буде в народу школа, то буде й народ, і держава. (Д.Чередниченко.)

II. Я не знавець музики, я дилетант, співати не вмію, про пісню, про музику суджу по тому впливу, який вони зробляють на мене: коли кони зворушать мені мерце, мозок, душу, коли вони наллють до мене в серце почуття, в голову думок, в душу фантазії – значить вони гарні, впливові. (О.Кониський.)

304. Переписати речення, розставляючи розділові знаки. Накреслити схеми речень, обґрунтувати вживання розділових знаків. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

I. Так і знай допоки родить жито доки сонце в радості встає нашу правду й віру ще не вбито ще вона у когось в серці є. (Т.Майданович.) Всяке тіло як трава і всяка слава людська як цвіт на траві засохне трава і цвіт її опадє. (З Біблії.) Прислухайся вітром на ниві в колосся прадавнього слова звучання вплелося. (Л.Первомайський.) Щасливим був я двічі як на сіні мене віз батько в присмерки осінні і як відчув що в мене в серці є те що належить тільки батьківщині. (Д.Павличко.) Достиглі зорі випадали з небесного життя не досягнувши земного і можливо звичайний осінній листок був щасливіший за них він золотим човником падав на п'янку землю щоб стати землею і дати комусь життя. (М.Стельмах.) Чомусь не кожен розуміє і не написано ніде якщо душа співає не вміє сам розум пісню не складе. (С.Лепех.) Не дурно ж кажуть дівчина як верба де не посади то прийметься. (І.Нечуй-Левицький.) Юність вчать наука їй не шкодить але рветься зойк у мене з уст хай до неї близько не підходить із своєю міркою Прокруст! (В.Симоненко.)

II. Хто в житті сто доріг але пішки сходив на крутих віражах той премудру науку засвоїв менше болю від мислі ну чому ж я цього не зробив ніж ридати навіщо оце я накоїв? (В.Густі.) Довела мене ця крутія що я тільки-но вранці помітив та коли ж рідна мати моя встигла рясно отак побіліти?! (В.Черепков.) Мати вірила земля усе знає що говорить чи думає чоловік вона може гніватись і бути доброю і на самоті тихенько розмовляла з нею довіряючи свої радощі болі й просячи щоб вона родила на долю всякого і роботящого і ледащого. (М.Стельмах.)

III. З полів зійшла серпнева спека ясна туманиться блакить і день стоїть немов лелека що завтра в ірій відлетить. (В.Шукайло.) На леваді вже темніли і зростались дерева під ногами перехитувались роса й туман а над усім світом стояла така тиша що було чути як плакала надламана гілка. (М.Стельмах.) Вже не прийма земля настирливих дощенок все більше в калюжках шматків небес і серед листу жовтого воскрес буянням трав пригноблений барвінок. (В.Еллан.) Надворі посвітлішало між крижинами хмарин обережно пропливає місяць і його зеленаве проміння виплітає на засніжених деревах і землі рухливі неводи. (М.Стельмах.) Криниченька корець тобі подасть втамуєш спрагу думається легко. (С.Реп'ях.) Віз наш увесь дерев'яний дід і прадід були чумаками а чумаки не любили заліза бо воно казали притягає грім. (О.Довженко.)

& 305. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим.

I. Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі, що вмерти мушу я, що строки в нас малі: того, що суджене, боятися не треба; боюсь несправедно прожити на землі. (Рудакі.)² Як доля б манною із неба в житті тобі не догоджала, не допускай чужих до себе: не тільки оси мають жала. (В.Черепков.) В моїй душі живе передчуття: коли уранці з поля повернуся, то в теплих малахітових житах таки із кимсь, мабуть, не розминуся. (Є.Гуцало.) Я знаю: ти прийдеш, о весно, в садах розцвітуть дерева, і неба усмішка чудесна засяє, як юність жива. (В.Сосюра.)

II. Узяв я яблуко, таке прозоре, що навіть не повірив, до очей підніс його, і затремтіли зорі небачено, неждано, гаряче. (І.Каляник.) Я вийшов з дому – падає сніг, і віхола гуде сердита. (В.Раєвський.) Не зневірся, не впади у відчай: вир не вкрутить, хвиля не знесе. (М.Самійленко.) Ворог може убити, друг може тільки зрадити – боятися треба байдужих, що роблять два діла зразу. (Н.Коломієць.) Дитяче життя – що міцне дерево: сьогодні вразив, а завтра воно вже парості пускає, потім зацвіте і, коли не поб'є мороз, принесе щирі ягоди. (І.Сенченко.) Я чув: надходить та година, коли все йде у буйний ріст. (М.Стельмах.) Тут гарні в рослин репутації: будяк не підлещується до бузка, і туя не задрить акації. (В.Березінський.) Ці крутояри-байраки, що колись чули, може, грізний гайдамацький перегук, сьогодні не відлякують нікого, навпаки, своїм диким первісним виглядом вони скоріше радують

² Переклад В.Мисика.

прибулих сюди людей: яка розкіш та сила природи! (О.Гончар.) Вода на плесах загаченого Дніпра сонна, застійна, зеленкувата від водоростей; відкриють вище шлюз, і сон її розіб'ється, вона побіжить наздоганяти згаяне й тоді спом'яне старі часи, коли була чиста, стрімка й пружна, її можна було пити зі жмені, і в її пам'яті замаячать чорні пузаті човни вікінгів, і швидкі козацькі чайки, й довгі, схожі на рибин, дуби рибалок. (Ю.Мушкетик.)

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОЇ МОВИ

ПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НІЙ

306. Порівняти подані в обох колонках речення. Вказати речення, в яких чуже мовлення відтворено дослівно.

Дівчата вчора берегом ішли та й заспівали “Ой не ходи, Грицю”.

Дівчата вчора берегом ішли та й заспівали: “Ой не ходи, Грицю”.
(Л.Костенко.)

Дослівно відтворене чуже мовлення, передане від імені того, кому воно належить з дотриманням інтонації живого спілкування, називається **прямою мовою**.

При прямій мові завжди буває вказівка на те, ким (коли, за яких обставин) це було сказано, написано, подумано. Така вказівка називається **словами автора**.

Слова автора можуть стояти:

перед прямою мовою: *Ти зітхнула, ти сказала: “Будь щасливий”.*
(Б.Олійник.)

після прямої мови: *“Скільки світа, стільки й дива!” – сказала б на це моя мати.* (М.Стельмах.)

в середині прямої мови:

Якщо пряму мову умовно прозначити **ПМ**, а слова автора – **СА**, речення з прямою мовою можна схематично зобразити так:

Ой співав я: “Буде жити наше слово, буде!” (П.Куліш.)

“Ой не плач же, мамо, не журишь!” – піснею повіяло на мене. (М.Рильський.)

“Життя в неволі нічого не варте, - відказав Максим, - краще смерть!” (І.Франко.)

СА: “ПМ!”.

“ПМ!” – СА.

“ПМ, - СА, - ПМ!”.

Пряма мова і слова автора, об'єднуючись, утворюють особливий вид синтаксичної конструкції, близький до безсполучникового складного речення: Скрипіло колесо криве: “Усяк по-своєму живе!” (П.Гришко.)

Пунктограма: розділові знаки при прямій мові (24)

307. Накреслити схеми поданих речень. Прочитати їх, дотримуючи правильної інтонації.

Зразок. *Радив дід іздовим: “Говоріть до коней: чуйні душі у них, як у добрих людей”.* (В.Василяшко.) – СА: “ПМ”.

I. Жалілася свиня: “Ніяк не розумію, за що так люди хвалять Солов’я? ” (В.Симоненко.) Сів Горобець і скаргу пише в суд: “Від Солов’я життя мені немає...” (В.Симоненко.) І розчулено ридає із трибуни Горобець: “Рівних Півневі немає, Півень – перший наш співець!” (В.Симоненко.) “Ну, голос трохи є... Але з вбранням як туго!” – так Солов’я оцінював Папуга. (С.Коваль.) “Стій! – крикнув Вовк. - Чого сваритись нам?” (Л.Глібов.) “Ой, Вовче, Вовче, не хвались, - промовила Зозуля, - стережись!” (Л.Глібов.) “На мене Пес отой досаду наганя, - Осел у стайні мовив до Коня, - нащо нам сторожі? Дали б мені свободу, то я б нізащо не поліз у шкоду!” А кінь йому сказав: “Пора б тобі збагнуть, що то тебе від Вовка беруть!” (В.Симоненко.) Олень із Барана хотів покепкувати: “Який же ти, - сказав йому, - рогатий!” (В.Симоненко.) Я кажу: “Привіт, баране!” – а він бух мене рогами. (Д.Павличко.)

II. Лисиця скаржилась одна: “І що за світ?! Скрізь ворогів стіна!” (В.Еллан.) “Ходім битись!” – Лев говорить. “Та ходімо, враже! Тільки я ще не обідав”, - Циган йому каже. (С.Руданський.) Пацюк читає синові нотацію: “Що, зголоднів? Берись за дисертацію!” (М.Сльозко.) “Нема прогресу, - вирішили Блохи, - однак нас били й б’ють в усі епохи...” (В.Симоненко.) Той ледар Трутень волохатий ніколи не виходить з хати, живе безжурно цілий вік. “Я, - каже, - Бджілчин чоловік”. (А.Пашківський.)

Пряма мова береться **в лапки**. Знак оклику, знак питання, три крапки ставляться перед лапками, які закриваються, крапка – після них: *Пливе в світанок щира пісня молода і говорить: “Добрий ранок, земле, сонце і вода!”* (М.Стельмах.) *У кузні говорив мені коваль: “Складать пісні – то, сину, мудре діло...”* (Д.Луценко.) *Журливо ти хитаєш головою і кажеш: “В нас дороги розійшлись”.* (Леся Українка.)

Якщо пряма мова йде після слів автора, перед нею ставиться **двокрапка**: *Проводжає сина мати і шепоче: “Мужній будь”.* (В.Сосюра.)

Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, то після неї ставиться **тире**, а слова автора починаються з малої букви: *“За спання не придбаєш коня!”* – *примовляла й будила нас мати.* (В.Грінчак.) *“Чому ж ти не спиш, доню?”* – *питає мати.* (М.Коцюбинський.) *“Хто там?”* – *як музика, зазвучить із хати.* (В.Сосюра.)

Якщо слова автора стоять усередині прямої мови, розділові знаки ставляться так: *“Отже, тут краці хліба, ніж під селом, - подумав сам собі, - тут, мабуть, сильніший дощ пройшов...”* (Панас Мирний.)

Коли на місці розриву повинні були стояти кома, крапка з комою, двокрапка, тире або ж не повинно було бути ніякого розділового знака, слова автора з обох боків виділяються **комою й тире**: *“Тут заночуєм, на краю села, - сказали люди, - у вдовиній хаті”.* (А.Малишко.) *“Не вертаться весні твоїй, - я сказав дівчині, – як у лузі серед зими не цвісти калині”* (В.Забіла.)

Коли на місці розриву повинна була стояти крапка, перед словами автора ставиться **кома й тире**, а після них – **крапка й тире**; друга частина прямої мови починається з великої букви:

Коли на місці розриву повинен був стояти знак оклику, знак питання або три крапки, ці знаки після прямої мови зберігаються і після відповідного знака ставиться **тире**; друга частина прямої мови пишеться з великої букви:

Якщо пряма мова стоїть усередині слів автора, то перед нею ставиться **двокрапка**, а після неї – **кома** або **тире** чи **кома й тире**. *Хай на твоїй клич: “Слов’янине!”* – *щоразу людина озветься.* (Я.Коллар¹.) *Аби тільки гасло: „Я чесно прожив!”* – *не гасло в душі од зорі до смеркання.* (Р.Лубківський.) *Порфірові згадалось дідусеве прислів’я: “Відвага мед п’є!”* – *хотів навіть повторити його, але скромність щодо своєї особи таки стримала від похвальби.* (О.Гончар.) *Три маргаритки в грудні в Сан-Сусі: “Візьми мене з собою”, - попросили.* (С.Йовенко.)

Кома ставиться тоді, коли вона зумовлена іншими правилами (для виділення відокремлених членів речення, між частинами складного речення тощо): *Коли шептав тобі: “Кохаю!”*, я був, як травень, молодим. (М.Луків.) *Хто обдирає батька й матір та каже: “Це не*

¹ Переклад зі словацької Г.Кочура.

гріх!”, той товариш розбишаки. (З Біблії.)

Тире ставиться, коли після прямої мови потрібно поставити знак оклику, знак питання або три крапки:

Під вербами, як сама юність, стояли дівчата й вели свої сумні пісні:

*Як вітер повіє,
То росоньку звіє,
А моє серденько
В тяжкій тузі мліє.*

М.Стельмах.

Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, вони вимовляються з інтонацією попередження і з пониженням тону. Вимовляючи власне пряму мову, досить часто намагаються передати особливості мовлення того, кому передавані слова належать.

Якщо слова автора стоять після прямої мови, вони вимовляються із зниженням тону, тоді як пряма мова вимовляється підвищеним голосом.

308. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Зводиться сива голова, сплескують долоні і прорізує тишу мамина окличка: «Синочку мій дорогенький!» (В.Скуратівський.) Раз мені казала мати: «Можеш мов багато знати, кожна мову шанувати, та одну із мов усіх щоб у серці ти зберіг». (М.Хоросницька.) “А зараз тут летить легка пороша”, - в листі старенька мати пише знов. (М.Малахута.) «Нехай тебе Бог заступить!» - як за селом стали, сказав батько. (Т.Шевченко.) Було, дивлюсь, та й думаю: «Ой нене, який у мене тато!» (Л.Костенко.) І каже батько: «Ти хоч зрідка, але старайся приїздити» (М.Луків.) «Здрастуйте!» - привіталися ви до діда. «Здрастуйте й вам!» - обізвався дід беззубим ротом. (Панас Мирний.) В кожусі блаженькім стрічає бабуся: “Синочки, у гості до мене зайдіть”. (М.Стельмах.) «А що тепер, мамо, робити?» - запитав матері, ледве одхиливши хатні двері. Мати, розсердившись, було, каже: «Що ти за чоловік?» (Панас Мирний.) «Заженуть мене сини швидко на піч», - думав старий Кайдаш, майструючи в повітці. (І.Нечуй-Левицький.) Син дивиться в хату, а дочка кричить: «Пустіть, тату!» (Нар.творч.) «Яка ти розкішна, земле, - думала Меланка. – Весело засівати тебе хлібом, прикрашати тебе зелом, завітчати квітами». (М.Коцюбинський.) “Послухай, внуче! – дід засміявся та провів рукою по хліборобських вусах рудуватих. – Я вмер невчасно. Хто ж тебе навчить, як хліб робити?” (В.Коротич.) Я прийду і вимовлю: «Спасибі», - і нічого більше не скажу. (А.Малишко.)

@ 309. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки при прямій мові”.

I. Любив я, коли хтось на дорозі, проходячи повз нас, казав: “Здрастуйте”. І любив, коли дід одказував: “Дай Бог здраствувать”. (О.Довженко.) А дід Леонтій слухав землю ницьма і врешті мовив: “Ось такі діла... Водиця є. Копаймо тут криницю!” (П.Перебийніс.) “Хай стелиться вам дорога рушниками!” – казали, бажаючи людині щастя. (Г.Бондаренко.) Справа чується: „Постривай!” „Прощавай!” – відлунює зліва. (А.Жикол.) Запитую траву: “Жива?” “Жива”, - відповіда трава. (Б.Чіп.) Говорить розум: “Боротьба і праця”. Та серце знову хоче сперечатися: “А де любов?” (Д.Павличко.) Не їж хліба зі скнарою, на його ласощі не надься, він рахуватиме в своїм серці: “Їж, пий!” – він тобі скаже, та його серце не з тобою (З Біблії.) Пролунали слова незнані: хтось подав біля входу руку мені: “Обережно, калюжа тут, пані!” (Ю.Бережко.) Я буду йти затертими стежками і чути Ваше щире: “В добрий час!” (Б.Ільницький.)

II. „Скільки живе лелека?” – у дядька Павла питаю. (А.Камінчук.) У щедру ніч на Новий рік мене будили батько й мати: “Пора вже, сину, посівати!” (Д.Луценко.) Йде ватага щедрувати: “Добрий вечір, дядьку Гнате, упустіть козу до хати”. Тітка зм’якла мимохіть: “Та ідіть уже, ідіть!” (Д.Білоус.) зібрались всі ми у родині, колядка в небеса зліта: “Дай, Боже, єдності Україні на многі, благії літа!” (С.Лепех.) “Твори добро без користі для себе”, - летить крізь сніг різдвяний мамин голос. (Т.Севернюк.) Ось молодиця вийшла на тихому порозі: “Нема чим привітати притомлених в дорозі”. (А.Малишко.) “Добродію, чи се тут часто з моря такий туман встає?” – питаю пана. (Леся Українка.) “Доню! Доню! – кличе мати. – Швидше вийди-но із хати” (В.Кириленко.) Замість “моя бідність” батько міг сказати “моє багатство”, наприклад: “Моє багатство не дозволяє купити мені нові, пробачте, чоботи”. (О.Довженко.) Обіцяла вийти і питала: “Чий ти?” (Олександр Олесь.) “Ти доросла дитина”, - часто кажуть мені. (П.Перебийніс.) Навесні мені вперше мати із спідниці пошила штани і сказала: “Годі гуляти, пасти свині, хлопче, жени”. (В.Симоненко.) “Ох, сміх тепер, - стуляючи нитку перерваної розмови, почала знов Мар”я, - а тоді не до сміху було”. (Панас Мирний.)

III. Панотець, прийшовши раз з церкви, став співати улюбленої своєї пісні: “Ой сів пугач на могилі”. (П.Куліш.) “Туман яром, туман долиною...” – заводить високий жіночий голос і, ніким не підтриманий, гасне. (О.Гончар.) «Не сумуй, дівчино!» - пісню юнка чує. Щастям сяють очі, в жилах кров вирує. (В.Сосюра.) Згадуючи, як Ольга співала українську пісню, він тихесенько заспівав: “Ой полину, полину добувати талану”. (І.Нечуй-Левицький.) «Мала мати одну дочку та й купала у медочку», - озивається в пам’яті дівоча пісня. (М.Стельмах.) Ледве чутним співом смуток розганяю: «Ой летіли гуси та з-під Білорусі, сколотили воду в тихому Дунаю». (М.Богданович.) Мелодія струмує сивим кужелем, а пісня усміхається і плаче: «Ой не шуми, луже, зелений байраче...» (П.Перебийніс.) «Зелений

гай, густесенький, неначе справжній рай», - не голосом – душею відповів він скрипці, відчуваючи, як пісня полонить людей. Смінює їхні обличчя. (М.Стельмах.) Коли тепер мене питають друзі: “Де гарно так навчився ти співати?” – я згадую про ту калину в лузі і ті пісні, яких співала мати. (В.Грінчак.) Він, журавлик, справді любив потанцювати і з охотою вчився цього в свого діда, того самісінького знаменитого журавля, про якого навіть пісню склали: «Занадився журавель до бабиних конопель». (О.Іваненко.) “Світе мій ясний, який ти мені гарний та милий! Яка я весела, яка я щаслива!” – подумала Лукина і, наче пташка, незчулась, як заспівала пісню: “Ти в мене одна, як ясна зоря вечірня, світиш...” (І.Нечуй-Левицький.)

& 310. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки при прямій мові”.

I. Ой по горі роман цвіте, долиною козак іде та у журби питається: “Де та доля пишається?” (Т.Шевченко.) Що ж не дає мені промовить просто: “Так, доле, ти міцніша, я корюся”. (Леся Українка.) “Бог з тобою, моя доле!” – кажу їй у вічі. Та й подумаю, як кажуть в світі добрі люде: “Що було вже, те бачили, побачим, що буде”. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Що горе й море, що там кілометри, коли Наталка тужить: “Петре, Петре!” (М.Рильський.) Титарівна зустрічає, приспівує, примовляє: “Чи не той це Микита, що з вильотами свита?” (Т.Шевченко.) Бентежну душу кликав небокрай, і я сказав собі: “Не відступай!” (П.Перебийніс.) «Хто б це?» - подумав він та й пішов на голос. (Панас Мирний.) “Може вам водички?” – жалісніє обличчя дівчини років шістнадцяти. (М.Стельмах.) «Добривечір вам, люди добрі! – промовив чоловік. – Чи не приймете до себе на ніч?» (І.Нечуй-Левицький.) «Хто там?- чути з хати. - Просимо! Чи не забув двері відчиняти?!» (Д.Павличко.) А мати вийшла на поріг і мовила: «Вертайся, сину». (О.Рубан.) “То вам на щастя, милі соколята, - сказала нам бабуся біля хати, - зустрівсь, мов диво, серед поля кінь”. (В.Грінчак.) Казав одяг: “Шануй мене між речей, шануватиму тебе між людей”. (Нар.творч.) “Не багатого роду!” – казала проста свита, накинута наопашки. “Та чепурної вдачі!” – одмовляла чиста, біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи з-під свити. (Панас Мирний.) Мені наш вік пораду дав, пораду дорогу (на всякий випадок життя у ньому рада є). Він мовив: “Не завидуй тим, що у добрі живуть, бо є немало бідняків, що задрять на твоє”. І ще: “У гніві не давайте волі язика, бо хто розковує його, кайдани дістає”. (Рудакі.)

II. Покаже батько своєму сину на срібне марево у далині і скаже: “Он земля твого народу! Борись і добувайся батьківщини, бо прийдеться загинуть у вигнанні чужою-чуженицею, в неслав’ї”. (Леся Українка.) Минаючи убогі села понаддніпрянські невеселі, я думав: “Де ж я прихилюсь? І де подінуся на світі?” (Т.Шевченко.) Повідають мудрі люди: “Прибудь, розум, щастя буде!” (І.Франко.) „І надовго зібрався мовчати, дідусь?” – запитав молодий переблуда. Посміхнувся кобзар у замислений вус: „Вже недовго. До страшного суду”. (Б.Олійник.) Перейти б, мов кобзар,

неможливе, як звелить Україна: “Іди!” (В.Василяшко.) В ту осінь у небо лелеки злетіли і мати сказала: “Лети, мій синок”. (П.Ярмоленко.) Шепочу устами любові: “Матусю, скажи мені слово!” (П.Перебийніс.) Мати каже: “Не плач! Бери собі мій калач!” (Д.Павличко.) “Розгулявся!” – сердиться нещиро мати, нахилившись до малого. (М.Рильський.)

III. Ой сів козак обід їсти, прийшли йому вісті: “Кидай, козак, обідати, час на коня сісти!” (Нар.творч.) У неділю вранці-рано синє море грало, товариство кошового на раді прохало: “Благослови, отамане, байдаки спускати!” (Т.Шевченко.) “Гей, вернися, гетьмане, вгамуйсь!” – репетуєм сходом і приходом. Вибив люльку: “Може, й повернусь, як з отари станете народом”. (Б.Олійник.) Україна прийшла і вклонилась і сказала: “Я – мати твоя. Як без мене ти, синоньку, виріс? Як без тебе не вимерла я?” (В.Крикуненко.) „Не цураймося, родичаймося!” – благає наша народна пісня. (О.Сизоненко.) Раптом спогадали про Вкраїну, глянули – руками розвели: „Хто ж це нам набив горшки і спину, хто ж це нашу хату розвалив?” (Б.Олійник.) Моя сердечна Україно, країно юнацький мрій! Не раз я падав на коліна і кликав: “Я твій! Я твій!” (Д.Загул.) З нас насміхалися: “Чорні воли”. Нами орали, з нас жили тягли. Нам посилалося: “Темна юрба”. Брала на палі нас чорна злоба. (Д.Іванов.) Так і хочеться гукнути: „Товариство! Цінуймо свої надбання, своїх геніїв!” Але ж недарма сказано ще в далекі біблійські часи: „Несть пророка у своїй Вітчизні і в домі своєму...” (О.Сизоненко.) Не так серце любить, щоб з ким поділитися, не так воно хоче, як Бог нам дає: воно жити хоче, не хоче журиться: “Журись”, - каже думка, жалю завдає. (Т.Шевченко.) Ти вижити мусиш, бо стверджують: “Вижити можна!” – верблюжа колючка й червоні кущі барбарису. (О.Слоньовська.) Мені лунали голоси: “Не вір, не бійся, не проси!” (Г.Фалькович.)

IV. Старий Сірко перед стягом раду оглядає, козаченьків привітає, стиха промовляє: “Гей, молодці-запорожці, татарва лякає! Не дрімайте, товариші, бо в руки злапає!” Ой як крикне наш отаман та й до козаченьків: “Не журіться, запорожці, друзі молоденькі!” (Нар.творч.) Козак умирає, дівчинонька плаче: “Візьми мене в сиру землю з собою, козаче!” (Леся Українка.) “Та й коса ж у тебе! От коса!” – хвалила Марина, проводячи гребінцем вповодж волосся. (Панас Мирний.) “Коли ж тебе, брате, ждати у гості?” – спитала сестра. А він їй: “Тоді я прибуду до вас у гості, як виросте трава на помості”. (П.Куліш.) “Ой місяцю-князю, - озвалась дівчина, - я тебе за свідка призиваю”. (П.Куліш.) Ой біжить, біжить мала дівчина, а за нею русалочка: “Та послухай мене, красна панночко! Загадаю тобі три загадочки!” (Нар.творч.) “Слухай, козаче, - говорить дівчина, - як одно сонце у неба святого, так ти, мій любий, вірная дружино, один у мене, й немає другого”. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) „То справедливий козак, - казав про нього не раз Богдан Хмельницький, - чи ворожу ватагу знести, чи лист написати – то все утне”. (М.Грушевський.) “Твоя слава, як бубон, гучна, - дроботіла смаглява циганка, - тобі серце віддасть не одна ясноока красуня панянка...” (В.Еллан.) Мене питають: “Ти чого мовчиш, чого задуманий, зажурений сидиш?” Побачать усмішку замріяну в очах, дивуються: “Ти наче

світлий птах!” Я засміюсь до друзів на прощання: “Це все від того щирого кохання!” (В.Грінчак.) У день свого народження я придумав афоризм: “Чи солодко осі, яка тоне у меду?” (В.Дрозд.)

311. Переписати, розставляючи розділові знаки.

I. Підведи мої вії зелені просить дерево в лузі. Понеси наші хвилі до моря далекого заблагали озера. Закували зозулями, задзвеніли дубами, білим клекотом сонця дуби подніпрові Підніми нас на крила (А.Малишко.) Сонце заходить цілуючи гай квіти кивають йому на добраніч шепчуть листочки звиваючись на ніч Не покидай не покидай (М.Вороний.) Води Води Води благала пошерхла висохла земля. (Т.Севернюк.) Спотикаюсь об каміння і ворушиться коріння Хто ти є в своїй країні (Т.Севернюк.) Питає у неба земля Чи ти будеш моїм оборонцем і зелені руки тополь простягає до сонця. Посилає земля пісні Чи ти чуєш мій голос і у відповідь небо їй сипле золото в колос. (М.Нагнибіда.) А чи будемо ми у парі? кипарису тополя А чи любий я ген тій пальмі сам собі кипарис. (С.Йовенко.) Шуміла калина листом зелененьким Ой що ж се я німа стою над своїм миленьким (Леся Українка.) Питаються в Ужа стрімкі верховини Не жаль тобі друже текти з України Ти з горами злився де в долах не тісно. Ти так розповився аж назву дав місту Уж мовить Карпатам Люблю переміни. Та я ж закарпатець я син України Вода мого краю зі мною не сплине я синім Дунаєм вернусь в Україну (В.Василяшко.)

II. Коли вродився ти Іваном в краю що стогне од щедрот гряди з питанням нездоланим Коли ж ми збудемось в народ (І.Драч.) Слово є вчинок говорив класик. Не вір словам усміхався скептик. Бережи людське щиро подароване тобі слово шепотіло Життя. То щастя (Т.Севернюк.) То що таке щастя питаємо І як же його віднайти кружляти шляхами безкраїми чи йти навпростець до мети (Л.Воловець.) Ворожка гадала сон відгадала своєю гадкою жалю завдала Носивсь поза хмарами страшний грім забит козаченько у краю чужім дзвонили у церкві у великий дзвін козаки сумували за товаришем своїм позаверталися хмари серед ночі копали козакові могилу опівночі позахмарились твої ясні очі не видати тобі милого ніколи (Нар.творч.) Цокнулись вінця конвалій. Шепче берізка їм Знов мені ті солов'ї спать не давали. А в темнім яру верба стрункій та брунастій вільсі Як мені вилізти звідси В'ялить мене сестро, журба (В.Чумак.) Розкажу тобі давню бувальщину на незабудь. Якось у дитсадку питали у дітей Як ви думаєте навіщо треба слухатися батьків Одна дитина відповіла Щоб не били Щоб давали лакоминки відповіла друга. А третя відповіла Щоб не було біди І ця третя дитина виросла порядною людиною. (За Г.Кирпою.)

III. А мати кличе нас Дивіться каже діти он воду із Дніпра веселка позича (А.Малишко.) Ти поглянь мені сказала мати розцвіла ромашка біля хати Став я над ромашкою в тривозі Ти ж зросла при битій при дорозі Як до хати розкажи прибилась може ти ромашко заблудилась А вона хитає головою ніби й справді розмовля зі мною шелестить тихенько пелюстками

Занесло холодними вітрами Тільки не зривай мене благаю Перший раз в житті я розквітаю Я ж подумав Добре в світі жити як до хат вітри заносять квіти І хороші вісті каже мати. Гей цвіти ж ромашко біля хати (Г.Кривда.)

312. З текстів поданих у кінці посібника диктантів 16, 42, 44, 55 виписати речення з прямою мовою. Прочитати їх, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

313. Накреслити схеми поданих речень. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Яким почухався, цмовкнув, буцім промовив: “Хе-е, а не запряг би ти й сам?” – і, позіхаючи, почав зводитись. (Панас Мирний.) “Не треба нам нічого, все для тих, що після нас прийдуть під вічні зорі. Вони за нас повинні жити краще, хай наші сльози в сонце їх течуть!” – так безутримку мовить лицемір, а я кричу: “Мовчи, старий шахраю, ніхто за тебе жити вже не буде, будущині не треба сліз твоїх!” (Д.Павличко.)

ІІ. Квилить, гойдаючись на вітрі, світлячок: “Якби ж то народивсь я зіркою ясною, я б вічно палахтів над пільмою землею!” А зірка подає срібlistий голосок: “Якби я місяцем була серед зірок!” А місяць гірко так зітхає з-за хмарок: “Чому не сонце я, що міццю осяйною весь світ наснажує – від моря й до квіток?” А сонце криється смутною пеленою: “Пишнота ця бридка обтяжує мій крок! Намучилося я з блакиттю навісною! Чому я не малий, звичайний світлячок?!”

За Ж. ді Ассіс¹.

НЕПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ З НЕПРЯМОЮ МОВОЮ

Пунктограма: кома між частинами складнопідрядного речення (21)

Коли чуже мовлення переказують не дослівно, а приблизно, від себе, своїми словами, лише зі збереженням основного змісту, це називається **непрямою мовою**: *Недарма в старовину казали мудреці, що святе місце пустим не буває.* (Є.Гуцало.) *Лякали щуку, що в озері її топити будуть.* (Нар.творч.) *Хто сказав, що молодість минає?* (П.Перебийніс.) *Я ж вам обом казав, щоб ви трохи розкопали дорогу навскоси.* (І.Нечуй-Левицький.) *Вона дивилася на мене і питала, що сталося зі мною у дорозі.* (В.Грінчак.)

У непрякій мові не зберігаються особливості живого спілкування: вигуки, частки, звертання, оклична або питальна інтонація.

¹ Переклад з бразильської Г.Кочура.

Синтаксично непряма мова виступає у вигляді підрядного речення, що підпорядковується головному, яке відповідає словам автора: *Він писав, що дорога скатертю стелиться перед ним, що доля його збирає колоски на багатій ниві.* (І.Нечуй-Левицький.) *Тут поблизу шумить струмок, біжить, розказує про те, де в лісі папороть цвіте.* (Олександр Олесь.) *Прилетіла муха жвава і сказала, що вона лева бачила і сили в світі більшої не зна.* (Б.Грінченко.) Між частинами такого складнопідрядного речення ставиться кома.

Трапляється, що непряма мова стоїть на початку речення або в його середині: *Що його молоко розбавлене, ніхто ще на торзі не сказав. Дорікає горщик чавунові, що той чорний, але й сам у сажі.* (Нар.творч.) *А про те, що з ним робилось, не казав нікому.* (Б.Грінченко.)

314. Прочитати. Вказати речення з прямою мовою і речення з непрямою мовою. Пояснити різницю між ними.

Попалася лисиця в пастку та й каже: “Хоч іще рано, а доведеться заночувати”. “Якось та буде,” - сказала миша в котячих зубах. Хвастала кобила, що з возом горшки побила. Хвалилася коза, що в неї хвіст довгий. Верещить вересень, що вже осінь. Казав сліпий до глухого: “Слухай, як безрукий голого обдирає”. Присягалися сліпці, що своїми очима бачили. Казав сліпий: “Побачимо”, казав глухий: “Почуємо”, казав німий: “Побалакаємо”. То й дожидай їх! Кожух має свій дух, а вата питає, де хата. Казав їжак: “Хай буде так”.

Народна творчість.

315. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Грає кобзар, виспіває, вимовля словами, як москалі, орда, ляхи бились з козаками. (Т.Шевченко.) Тож не дарма могили всюди розповідають, що колись отут жили хоробрі люди. (О.Довгий.) Бурлаки розказали про все своє горе, розказали, як вони втекли з села од пана, як бідували, як набрались лиха, і розжалобили добру молодичку. (І.Нечуй-Левицький.) Мудрий німець дасть пораду, як нам не журиться, із Америки й Канади привезти пшениці. (В.Бровченко.) Старий писав, що в їх місті бракує добрих адвокатів, і питався, чому б він не приїхав туди? (Б.Грінченко.) Нарешті дядько питає діда, чи той не доведе до йому пуття дерев'яного плуга. “Дерев'яного?” – перепитав дідусь. (М.Стельмах.) Ягор уже лагідніше пояснив, що плоди тії зовсім без насіння всередині: “Так і зветься сорт: безнасінниця”. (О.Гончар.) Тихо шепче хвиля з моря, що любов веде до горя. “Може, й так, однак не так”, - шепче дівчині моряк. (М.Стельмах.) Я сказала йому, що прийду, та вночі заблудила в саду. (П.Воронько.) І вітер їй промовив, цілуючи чоло: „Кохання одцвітає, кохання одцвіло...” (М.Зеров.)

II. Коли 1753 року Григорій Сковорода у Переяславському колеґіумі почав викладати теорію поезії, єпископ запитав, чому він по-новому викладає поетику. Сковорода відповів, що про це можуть судити лише спеціалісти, тонко натякнувши, що неукам у такі справи ніс встромляти нема чого, і навів латинське прислів'я: „Одна справа – пастирська патериця, а інша справа – сопілка”. (За І.Артемчуком.)

316. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки.

Хтось Мухам набрехав що на чужині краще жити. Одваживсь Вовк у Лева попросити щоб старшиною до овець наставили його служити. Синиця славу розпустила що хоче море запалить. Зозуля Горлиці жалілась що доля їй недобрая судилась. Деревце почало казати яке йому життя погане що не росте воно а в'яне що ніде віти розпускать. Шпак нісенітницю таку тобі розмаже що й груші на вербі ростуть! Казали у дворі індики що ніби ти співають мастак великий.

З творів Л.Глібова.

При заміні прямої мови на непряму, слова автора стають головним реченням, а пряма мова – підрядним:

Якщо пряма мова виражена розповідним реченням, вона замінюється підрядним з'ясувальним реченням із сполучниками **що, ніби**: *Ячмінь каже: “Я й лежачи своїх дітей прогодую”*. - *Ячмінь каже, що він і лежачи своїх дітей прогодує*. *Гречана каша хвалилася: “Я з коров'ячим маслом уродилася”*. *Гречана каша хвалилася, ніби вона з коров'ячим маслом уродилася*. (Нар.творч.)

Якщо пряма мова є питальним реченням, вона замінюється підрядним з'ясувальним реченням із сполучними словами **чого, чому, навіщо, чи, як**; знак питання в кінці не ставиться: *Цибуля питалася: “Чому петрушка розтанцювалася?”* - *Цибуля питалася, чому петрушка розтанцювалася*. (Нар.творч.)

Якщо пряма мова є спонукальним реченням, вона замінюється підрядним з'ясувальним реченням із сполучником **щоб**: *Жаба просить: “Присудіть мені воду!”* - *Жаба просить, щоб їй воду присудили*. (Нар.творч.)

При такій заміні займенники, а також дієслова 1-ої та 2-ої особи замінюються формами 3-ої особи. Вигуки, частки, звертання, вставні слова (крім тих, що виражають впевненість або невпевненість) або опускаються, або перетворюються на члени речення: *Калина сама себе валить: “Я з медом добра!”* - *Калина сама себе хвалить, що вона з медом добра*. (Нар.творч.)

@ 317. Речення з прямою мовою перебудувати на речення з непрямою мовою.

Скажи до мудрості: “Ти сестра моя”, а розум назви другом. (З Біблії.) Заслаб чумака молоденький, упав та й лежить. Ніхто ж його не питає: “Що в тебе болить?” (Нар.творч.) “Нащо вам Петрарка, Тассо?” – так питає не без злоби кожен йолоп твердолобий з давнини й до цього часу. (Ф.Прешерн.)

& 318. Записати під диктовку. Написане звирити з надрукованим.

I. Щебечуть зграї ластів’їні над мародерство і пиху, що все ж підвестись Україні на тім кривавому шляху. (І.Драч.) Всі питають, чи пана немає. (Панас Мирний.) А часом приповзе біблейський змії і просичить, що праведних нема. (В.Сторожук.) І ви питаєте, чому замовкли ми? (М.Устиянович.) Хтось питає, чи долі нам вдосталь. Чумакує Вкраїна і досі... (В.Василяшко.) Це хто сказав, що серця світло гасне? (С.Йовенко.) Часом спитають, де пісні навчився. Тільки ніколи ніхто не питає, хто зложив пісню і де він подівся. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Старий каже, що він сиротина, одним один, як в осінь билина. (А.Метлинський) Всі казали, що від нього світ ще дужчого не знав. (Б.Грінченко.) Скажіть мені, яка його вина? (О.Доріченко.) Коли в дорогу ти збирався, сказала мати, як прощавсь, щоб і чужого научався, й свого ніколи не цуравсь. (Д.Білоус.) Один великий письменник сказав, що вся світова історія - це битва між Богом і дияволом, тобто між силою світлою і темною, і поле цієї битви – душа людини. (П.Загребельний.) Сказав Господь, що я людина, бо в мене совість і душа глуха, і я тепер шепчу: “Христе, спаси нас від найстрашнішого гріха”. (Т.Осьмачка.)

II. Письменник Жуль Ренар казав, що літературу роблять воли. Йшлося про працелюбство. (П.Загребельний.) Лісники мені розповідали, як в гаях весною на світанні солов’ї раптово помирали від розриву серця в щебетанні. (Д.Луценко.) Сказав би я від імені лелеки, які його чекають небезпеки. (Д.Білоус.) Я хотів, я хотів розказати тобі, що шептав мені клен у журбі. (Г.Коваль.) Я розкажу тобі про те, як в серці соняшник цвіте. (Л.Горлач.) Мені не раз розповідали люди в моїм селі, що море є на півдні. (В.Грінчак.) Я Марусі говорю, що чула я. Вона тільки поспитала, чи добре я чула. (Марко Вовчок.) Я думав: що, ну що скажу корові, коли вона питає, де теля. (Д.Павличко.) Ковдрою закутуючи плечі, мати не пита, чому не сплю. (С.Чернілевський.) Буде знову казати йому ненька, що людей не годують пісні. (В.Сосюра.) Морозиха розповіла, що кімнати ці давні - будовано їх ще за кріпацтва для панських гостей, щоб було їм де ночувати, як нагуляються в палатах. (С.Васильченко.) Хтось із друзів сказав (а вже хто – не згадаю), що у віршах моїх синь та синь, та росини. (І.Світличний.)

У художній літературі вживається й невластива пряма мова (вільна непряма мова, внутрішня мова), за допомогою якої глибше розкриваються думки й почуття персонажів. Це суміш непрямой мови з елементами прямої:

На ранок Христя не знає, де ходить, що робить. Що вона – душу

чию загубила? Що лихе зробила? Нічого ж! Нікому ж! Може, мене досі Господь карав лихом та напастю, щоб тепер нагородити щастям та спокоєм... Може, се він моє щастя посилає? Може, се воно йде до мене? (За Панасом Мирним.) Коли почую зле й незастережне: а що, мовляв, дала ця незалежність? – і прикро на душі моїй до сліз: а що, скажи, для неї ти приніс? (М.Кондратенко.)

Чуже мовлення може бути передане й простим реченням за допомогою додатків із значенням мовлення або мислення: Розказали кобзарі нам про війни і чвари, про тяжкеє лихоліття... (Т.Шевченко.) Мій дід розповідав про Вересая. (Л.Забашта.) На печі дід плечі гріє, він вам казочку розкаже про царевича і змія. (А.Курдидик.) Пилип Федорович розповість вам про короткозорого старенького бухгалтера, пристрасного мисливця. (Остап Вишня.)

Просив дощу у кожної хмарини, просив у сонця ласки й теплоти. (В.Грінчак.) Щось жебонить приймач про дощ короткочасний. (П.Вольвач.) Я крикну “Матінко” до неї, вона на груди упаде. (Олександр Олесь.)

319. Прочитати. Визначити проілюстровані реченнями способи передачі чужої мови.

А поміж нами пісенька луна про люльку Сагайдачного й дружину. (В.Климентовська.) Тихенько мугикаючи “Ой не знав козак, та й не знав Супрун, а як славоньки зажити...”, Марко умивається і спочатку не може здогадатися, чому при всіх клопотах йому радісно на душі. (М.Стельмах.) Я розкажу тобі, як час обпалює нещадно нас. (Л.Горлач.) Розкажу тобі я про сніги, про сніги, що ходять без ноги. (М.Вінграновський.) Вона йому розказала, що її батько бідний, що мати її дуже любить і жалує, що в неї багато маленьких сестер і братів. (І.Нечуй-Левицький.) Якось один із молодий поетів запитав мене: “У вірші Пабло Неруди є “вогкі блискавиці”. Як блискавиця може бути вогкою?” Я почав пояснювати це умовністю образного бачення, але у самого закрився сумнів. Зустрівшись із Пабло Нерудою, я через перекладача запитав у нього про цей образ. Він засміявся й пояснив: “Блискавицею” звать у нас один із видів риби. Мої читачі знають, про яку блискавицю я говорю...” Тож перекладачеві варто було пояснити це нашим читачам. (За А.Кацнельсоном.) Сопучи й стукаючи, чоботища перелазять через поріг, помалу, зате енергійно чвалають ближче, простягають для привітання руку, з курячу лапку завбільшки, і хрипким баском заявляють, що він “Гелман Васильович” (прозвання забув по дорозі) прийшов писатися в школу. (С.Васильченко.) Єдиний заповіт і заповідь остання: “Люби!” і не питай, як вберегти цей світ. (Т.Севернюк.)

320. З текстів поданих у кінці посібника диктантів 15, 26, 46 виписати речення з непрямою мовою, підкреслити в них усі члени речення. Виписаши

з текстів диктантів 1, 16, 36 речення з прямою мовою, перебудувати їх на речення з мовою непрямою. Перебудовані речення записати.

& 321. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим.

Хапаючись на зболене серце, О.Довженко дорікав козацтву, що вміло воно орудувати шаблею, та було ледаче до пера, не хапалося так, як на бій з ворогом, до битви супроти невтримного часу, який усе поглинає безслідно, не залишило писемних свідчень про героїчні діяння, гідні подиву й довічного пошанування. (В.Пепа.) У тому лібрето він розповідав, як за немилого видавали заміж дівчину, як грали весілля, як вона була безталанна за нелюбим чоловіком і як їй довелося утопитися з горя. (Панас Мирний.) Хтось мляво всміхнеться, кине слова, що тут не росте і трава, - "А це - як сказати", - буркне Іван і засука рукава. (С.Йовенко.) І я зрозумів справжню суть слів Чайковського, коли він говорив, що є обдаровані народи, є талановиті, але є народ-композитор, й ім'я його – український народ. (А.Авдієвський.) Гоголь, захоплено відкриваючи красу фольклору, колись висловив думку, що саме народні пісні, може, навіть більше, ніж праці історико-документальні, виповідають нам справжню, не поверхневу історію народу, розвиток його моралі, психології, глибинні процеси духовного життя. (О.Гончар.)

322. У поданих реченнях визначити непряму мову. Обґрунтувати вживання розділових знаків. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

Лев Толстой писав, що щастя нема – є тільки його спалахи. (А.Шевченко.) Торочиш ти мені невпинно, що є на сонці плями, а сам не дивишся людині у чесні очі прямо. (П.Перебийніс.) Колись давно, десь років зо сто, заповідав нам наш апостол, щоб ми обуха насталили, сокиру добре нагострили і йшли виборювати свободу для під'яремного народу. (А.Григорук.) Розказує тоді священик, що Катря вже в монастирі далекому, аж під Києвом десь, і оце лист йому пишуть з того монастиря, що така дівчина з вашого села прийшла у наш монастир і зосталася, маючи велике жадання черницею бути; а розпитали в неї, що батьків має заможних, то нехай батьки дадуть їй дещо на прожиття, бо вселилася вона до них в такім убожестві, що їй не сказати; черниці здарували їй щомога. (За Марком Вовчком.)

СТОП!

* Переписати, вставляючи (де потрібно) пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Після слів з орфограмами у дужках позначити номери цих орфограм.

В піхву шаблю не ховаю все з Дунаєм ро..мовляю Що Дунаю тебе збило чи галочки ч..рнокрилі чи коники воронії чи козаки молодії Козак коня

напуває дівч..ноньку підмовляє Мандруй мандруй дівча з нами ліпше буде як у мами у нас верби груші родять і нас дівки в злоті ходять У наших краях ні тчуть ні прядуть у наших краях все мед-вино п'ють У наших краях ні жнуть ні косять у наших краях жупани носять Пр..їхав син із путі-дороги вклонився матусі н..зенько у ноги Мати ж моя мати щось маю казати Не бачив тополі як на своїм полі тонка і в..сока ще й листом ш..рока без вітроньку має без сонечка сяє Матінка ходить ручен..ки ломить Не бий с..ночку цієї галочки бо тій галон..ці як моїй дон..ці в чужій сторонон..ці

Народна творчість.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЦИТАТАХ

323. Прочитайте. У котрій з колонок подано речення з прямою мовою, в котрій речення, що містить цитату?

Сократ був мудрий, а проте сказав: “Живу чи помираю, я добре знаю тільки те, що геть нічого я не знаю...” (Л.Забашта.)

Батько – дуже ерудований, усі розумні люди – нудні, батько знає і це, й через те свою ерудицію приховує, прикриваючись Сократом: „Я знаю тільки те, що нічого не знаю”. (Ю.Мушкетик.)

Точний, дослівний уривок з якогось тексту називається **цитатою**. Цитати супроводжуються вказівками на джерело і вживаються переважно в наукових та публіцистичних текстах для підтвердження або пояснення власних думок.

Цитата береться в лапки. Якщо цитата наводиться не повністю, пропуски слів у ній позначаються трьома крапками: *Україна прощає блудним синам, які покаялись і прийшли до неї, і радіє їм, бо вони “були мертві – і ожили, ... і знайшлися!”*¹ (В.Захарченко.)

Цитування може відбуватися у формі прямої і непрямой мови.

Цитата у формі прямої мови супроводжується словами автора: *Ще Шевченко писав: “І немає злону на всій землі безконечній веселого дому”. Запам'ятай цю велику правду.* (М.Стельмах.) *Правду сказав Екзюпері: “Про собор не скажеш нічого істотного, коли говорити лише про камені”.* (Є.Сверстюк.) *Пригадалось, як одного разу всю конференцію розсмішив, видавши їм з “Енеїди”: “Зевес тоді лигав сивуху і оселедцем заїдав!”* (О.Гончар.)

Цитата у формі непрямой мови перетворюється на підрядне речення, тоді як вказівка на її джерело стає головною частиною складнопідрядного речення: *А дід казав, що “не візьме ніколи вдруге вже з собою”.*

¹ Слова з Біблії.

(Д.Фальківський.)

Цитата може бути частиною речення, тоді вона береться в лапки і пишеться з малої літери: *Щоголівське небо нависає над землею – “синє, та не те”*. (М.Рильський.) *Хто б там що не говорив, а “дух, що тіло рве до бою, рве за потсуп, щастя й волю” – найміцніший матеріал*. (А.Мокренко.) *Для Миколи Васильовича то вже не верби, то вже “зелена діброва, порадь, порадь мене, молодого!”* (О.Гончар.) *Оте „без надії сподіваюсь” ніколи не полишало поета з юних літ і до скону*. (З журн.)

Цитата може супроводжуватися вставними словами, які вказують на джерело думки: *На думку Леонардо да Вінчі, “гарний живописець повинен писати дві речі: людину і уявлення її душі”*. (П.Загребельний.)

Якщо цитата з поезії записана у вигляді строфи, в лапки вона не береться:

Марко впівголоса звертається до темних з місячними гніздами верб:

Один у другого питає:

Нащо нас мати привела?

Чи для добра? Чи то для зла?

Нащо живем? Чого бажаєм?

М.Стельмах.

Вказівка на джерело, яка стоїть безпосередньо після цитати, береться в дужки: *“Є щасливо обдаровані народи. Я бачив такий народ, народ-музикант, - це українці”*. (П.Чайковський.) *“Понад усе ціную діалог: рух думки й вуст. Двобій. Розмову двох”*. (С.Йовенко.)

324. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Князь наш пресвітлий Володимир казав, бувало, ворогам Русі словами Святого Письма: „Якою міркою міряєте, такою і вам одміряється”. (В.Чемерис.) “Корогви над степом широким розриваються в різні боки, одні – Рюрикові, інші – Давидові...” – так автор “Слова” повідав. (Л.Талалай.) “Краще нам порубаними бути, ніж піти в полон до ворогів”... Боже милий, як змінились люди! Мало б хто слова ці повторив. (Т.Майданович.) Невідомий співак походу степового давно забуту рать з сну будить вікового і до походу, знай, накликає нового “за землю руськую, за рани Ігореві”. (І.Франко.) В монастирській бібліотеці знайдено опис зовнішності Нестора: “Нестор-летописец подобием сед, брада не раздвоилась, на плечах клобук, в правой руке перо, а в левой – четки...” (П.Загребельний.) “Йду на ви”, “не мають мертві сраму” – так не скажуть залишки стіни. Позолота київського храму не відновить духу давнини. (Т.Майданович.) Один з професорів виголосив латиною промову, де величав Хмельницького як „нового Мойсея, опікуна, спасителя народу від іга єгипетського”. (М.Грушевський.)

II. “Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова” (Вільгельм фон Гумбольдт) Пам’ятає мудрий вираз Гете: „Добро втратиш – небагато

втраатиш, честь втраатиш – багато втраатиш, мужність втраатиш – усе втраатиш”)? (З журн.) Як тут не згалати крилате гетевське: “Лиш той життя і волі гідний, хто б’ється день у день за них”. (Ю.Хорунжий.) “Що день прийдешній нам готує?”¹ Відповіді на це запитання може лиш сама історія. (В.Возіанов.) “Час перемішує землі й народи”, - прорік у ХУІІ ст. відомий польський гуманіст, автор значущої історичної хроніки Матвій Стрийковський. (В.Пепа.) Навіть фашистський ідеолог Розенберг писав: “Досить у народу знищити пам’ятки культури, він уже у другому поколінні перестане існувати як самостійна нація”. (В.Борейко.) Що б не було – метіль, чи дощ, чи сніг – „Вітчизни землю на підошвах ніг не унесеш”²... (Р.Чілачава).

ІІІ. Ще 100 років тому Михайло Грушевський сказав: „Якщо ми, українці, хочемо, щоб нас поважали інші народи, то треба, нарешті, почати з поваги до самих себе”. (І.Дзюба.) “Недержавність – хвороба наша”, - відзначав В.Липинський, і подолати цю “хворобу” мріяв віками наш народ. (З журн.) “Історія України – це нива в яругах, це вкрите бур’янами поле, яке не давали орати”, - написав Юрій Мушкетик в статті “Українці донині, нині, прісно і вівіки”. (А.Шевченко.) Це боляче було – на струни кидать душу й до миру промовлять порізами її: “Мово рідна, слово рідне, хто вас забуває, той у грудях не серденько – тільки камінь має... “¹ (Т.Севернюк.) Ніцше казав, що “ніколи не збереже себе народ, якщо він трактує себе так, як його трактує сусід” (В.Захарченко.)

ІV. Перші два рядки національного державного гімну Павла Чубинського – Михайла Вербицького звучать так: „Ще не вмерла України і слава, і воля...” „І слава, і воля” – так, як у поезії Т.Шевченка „Іван Підкова”: „Панували, добували і славу, і волю”, оскільки й написано було пісню як відповідь на Шевченків вірш. (Д.Чередниченко.) Довго нас недоля жерла, досі нас наруга жре, та ми крикнім: “Ще не вмерла, ще не вмерла і не вмере!” (І.Франко.) А ми пієм гучно: “Ще не вмерла...” і собі доводим: таки ж ні! (Б.Олійник.) Як живі покинуть мертвих, щоб з живими стати, “Ще не вмерла Україна!” будемо співати. (Б.Грінченко.) Якусь подобу, а не Батьківщину вбирають в синьо-жовті прапори, співають: “Ще не вмерла Україна...”, тобі ж так личить зоряне: “Живи!” (Т.Севернюк.) Україна – мати, яка прощає, адже навіть воріженьки в неї гинуть “як роса на сонці”, а не під кулями чи шаблями. (П.Гірник.)

325. Переписати, визначити в реченнях цитати. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Свого часу говорили: “Буде держава – буде й мова” (В.Яворівський.) Вдумаймося в слова італійського професора Р.Піккію, який на питання “Чи житимуть українці як нація, чи зникнуть з кону історії?” відповів: “Питання в тому, чи ваші діти знатимуть, вивчатимуть рідну мову, культуру, історію...”

¹ Вираз із поеми О.С.Пушкіна „Євгеній Онегін”.

² Слова одного з вождів яacobінців Жоржа Дантона.

¹ Рядки з поезії С.Вробкевича.

Це питання прав людини взагалі, права кожного народу на материнську мову, літературу, культуру” (Пам’ятки України. – 1990.- 326.- С.54). Мовознавець Є.Тимченко зазначав, що “твердження про праруську мову - непотрібна й шкідлива гіпотеза”, котра тільки заплутує історію української мови. (З підруч.)

II. Все йде мирно, як по писанію: “Що було колись, те буде знову, що діялося, те й діятиметься. І нема нічого нового під сонцем”. (Р.Іваничук.) Сказав бо Сковорода: “Безперервний ланцюг вериг, та його розгризає люд мислю своєю, коли в нього вибивають із рук меча”. (Р.Іваничук.) Не можна не погодитися з відомим сквородіанцем, письменником Валерієм Шевчуком, що “Сковороду більше знають, як читають”. (З журн.) Сухорлявий дідок в окулярах, видно, грамотій, бо й тут з книжкою не розлучався, коли зайшлося про художності, ожвавів, розгорнув у книжці закладене місце й зачитав, наче діятм у класі: “В ті часи праця художників вважалась священнодійством! Художники були у великій пошані. Вони гордились діянням рук своїх ще більше, ніж царі своїми перемогами. Тільки якщо гімни царів починалися словами: “Я зруйнував...”, “Я покорив...”, то гімни художників мали зачином: “Я воздвиг...”, “Я спорудив...”, “Я виконав роботи прекрасні...” (О.Гончар.) Юрій читав далі прадідові записи: “От вам мова. Прямо з вуст народу. Хоча б таке ось у нашому селі кажуть: - “Гіркий світ, а треба жить”. – “Не будуть за ним дзвони розбиватись”. – “Хотіли вражі люди, щоб ми забагатіли, так не дїждуть!” – “І крила є, та нікуди летіти”. – “Дивиться, як босий на гадюку”. – “Де лихо пристане, і там і трава в’яне”. Або таке почув сьогодні: “Люди присіли зі страху, мовчать кругом”. Тут і глибока мудрість, і самоіронія, і гнів, і граматична напруга. Який же це народище духовно могутній!” (За В.Захарченком.)

326. Речення, що містять цитати, виписати з поданих у кінці посібника диктантів 2, 11, 18, 22, 37. Обґрунтувати вживання у виписаних реченнях розділових знаків.

327. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки при прямій мові”.

I. Декламував не раз бувало рядки Тараса за столом Мені тринадцятий минало я пас ягнята за селом. (Д.Луценко.) Слід підкреслювати Шевченкову освіченість багатоплановість різноманітність тем не зупиняючись лише на я пас ягнята за селом. (З журн.) Від мами щирої нівроку почув я вперше ці слова Реве та стогне Дніпр широкий сердитий вітер завива... (В.Шкода.) Садок вишневий коло хати шепочеш тихо й знов ідеш у бій. (М.Стельмах.) У молодості Шевченко писатиме вітре буйний вітре буйний ти з морем говориш в чисто фольклорному дусі а згодом з-під його ж пера все частіше з’являтимуться ускладнені образи. (О.Гончар.) Чи не заслуговує на вселюдську пошану народ який подарував світові такого велета? Чи не єдиного у світі який мав моральне право не затинаючись сказати Ми не

лукавили з тобою Ми просто йшли. У нас нема Зерна неправди за собою. (Б.Олійник.) Шевченка Карл Брюллов назвав алмазом в кожуре. Що він мав на увазі що то була за кожуро? Природна українська сором'язливість непанський дух вдячності бунтарська вдача чи мужицька впертість? Яким за уявленням Брюллового мав бути діамант? (П.Гірник.) Побільше б нам уміння радіти за товариша у його успіхах а не плекати заздрість і злобу ревності до слави яку Шевченко називав А ти задрипанко шинкарко Перекупко п'яна (О.Сизоненко.) Така вже моя доля-пісня з якої слова не викинеш то я мушу все розказувати не втаюючи ні титли ніже тії коми як учив великий Кобзар. (Є.Гуцало.)

II. Він мріяв свій вік у тиші доживать і наодинці із собою сердечно з Богом розмовлять Мені ж о Господи подай любити правду на землі і друга щирого пошли ...Подай любов сердечний рай І більш нічого не давай (Т.Майданович.) Нам із-за круч рокоче "Заповіте" твоє вставайте кайдани порвіте (О.Стефанович.) Терпить народ. Терпить аж терпне. А на сторожі коло їх престижне ліплять і ефектне. Незлого й тихого не чуть. (О.Зеленчук-Рибарук.) Доборолась Україна до самого краю патріотами зовуться а що виробляють Обніміте братів своїх в них на іншу моду обнімали б і точили б кров братню, як воду В цих недолюдків нажива найважливіше діло хоч співають що положить і душу і тіло. (М.Тарновський.) Коли мене питають Україну чи зможеш ти забути на чужині кричу кладіть мене отут у домовину живим Однаковісінько мені (В.Підпалій.) Про російську мову Кобзаря добре сказав свого часу Євген Сверстюк чий заслуги на ниві шевченкознавства незаперечні Та поставити будь-кого з вас в умови його життя ви б і заїкнулись не зважились українським словом. По-перше тому що такої мови "не існувало". По-друге тому, що "образовані" говорили російською або французькою. По-третє тому що ви не хотіли б наражатись і привертати до себе увагу в поліційній країні. Не накидайте великому поетові своїх рабських стереотипів. Спробуйте зрозуміти інтелігентну виховану людину яка за всяку ціну залишалася собою але в живому середовищі мала бути природною і приймати прийняті правила. (Т.Мельник.)

III. А в душі сіяло тепло і ласкаво Вміє розставатись той хто вмів любить¹. (В.Сосюра.) Слова ці вишневі з Сосюриних вуст Любять Україну Любять Україну (І.Драч.) Це ж якого дійти треба зросту щоб століття обняти як дні і сказати щасливо і просто Я побачив ясне вдалині². (Т.Севернюк.) Чи ми ще зійдемося знову? бринить в душі один мотив. (В.Грінчак.) Ніде нема! Так порожньо, порожньо навкруги! І стежечка де ти ходила колючим терном поросла... (О.Гончар.) За висловом Івана Кошелівця Василь Симоненко творив у хороший Шевченків слід ступаючи (А.Шевченко.) Доходить пісня в кожне серце і кличе в гай сади поля туди де Ятрань круто в'ється де жовтий лист сади встеля. (І.Турчин.) Ну, що ж повечеряю сама коли милого нема розмірковуючи говорить панотець словами пісні. (М.Стельмах.) І слово

¹ Слова з поезії М.Рильського.

² Рядок з поезії П.Тичини.

Пушкіна що й в сотні літ не згасло повторюється знов як благовісне гасло Хай сонце славиться Хай загибає тьма (М.Бажан.) Мій ідеал поета найповніше схарактеризував Костянтин Миколайович Батюшков Перше правило має бути живи як пишеш а пиши як живеш. (Б.Олійник.) Казали нам старі що не купи ти хати сусіда ти купи то й будеш щастя мати. (Б.Грінченко.) Здаватися чи бути? Цей вираз увійшов у наш повсякденний ужиток. Як інші подібні характеристики особа з подвійним дном людина змінює шкіру. Що поробиш: народ скаже як зав'яже. (В.Возіанов.)

IV. Піфагор, караючись над своїми теоремами, якось зробив не зовсім геометричне відкриття: “Кубок життя – кепкував він, - був би солодким до нудоти, якби не потрапляло до нього кілька гірких сльозин...” (Т.Севернюк.) Соловей у гаї сонний морок будить: “Цілуй її, цілуй її, знов молодість не буде...”¹ (А.Камінчук.) А цей колгоспний дід, мудрець високолобий, він річ завершує строфою з Сааді: “Один наш волосок слабкий, мов шовк чи пух, та, сплівшись з іншими, він дужчий за ланцюг”. (М.Бажан.) Наш народ геніальний у своїй навіть не витривалості, а в якійсь незбагненній любові. Пригадайте слова: “Я в серці маю те, що не вмирає”. У Лесі Українки було те, що не вмирає, і в цьому народі є. (Л.Костенко.) Зупиняюся, виглядаю, бачу: образ її вплива. Хтось нашіптує – добре знаю, - то Олени Теліги слова: “Придушу свій невпинний спогад, буду радість давати й сміх. Тільки тим дана перемога, хто і в болі сміятися зміг!” (О.Ющенко.) “Землю з небом в одно злучити” можна лише зусиллями душі, а не рук. (А.Содомора.) Недарма руки в довженківських героїв щедрі, вони “нікому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрали, не вбили, не одняли, не пролили крові. Знали труд і мир, щедроти й добро”. (П.Загребельний.)

V. Десь поділися наші герої, зникла жертівність – всі стали кричати: “Молімося за Україну!” - і ніхто не хоче працювати на Україну: працювати важче, ніж молитись. Так багато зараз молільників (але чи таки багато знають усю молитву: “Боже великий єдиний, нам Україну храни...”?), а Бог, напевно, думає: “Коли ж ви самі закотите рукави та й до роботи візьметесь? Я ж вам таку прекрасну землю дав!” Оце і є наш спільний гріх.

Мені здається. Ми ще не прочитали Шевченка так, аби його збагнути. Читаємо: “Нехай же серце плаче, просить Святої правди на землі” (“Чигрине, Чигрине...”). Висіялась у нашу кров теорія рабства, корисливості: мовляв, покірне телятко дві матки ссе. От і ссе – кожен для себе, а Україна гине, продається чужакам. “Дрібніють люди на землі. Ростуть і висяються царі!” (“Саул”).

Читаємо Шевченка і віримо: правда оживе і “...слово нове Меж людьми криком пронесе І люд окрадений спасе...” (“Осії”). (За Н.Поклад.)

& 328. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки при прямій мові”.

¹ Рдки з поезії Олександра Олеся.

I. По-моєму, хто до чого родивсь, до того й берись, “як не піп, то й не микайся в ризи”; всьому дав Господь своє місце в світі. (І.Нечуй-Левицький.) І знов “патріотів багацько скрізь, а робітників щось не чути”, як казав Борис Грінченко. (Є.Сверстюк.) Я прочитав “Путешествие” Радіщева й запам’яталися мені його слова: “Якщо державець спонукає тебе на зло й неправду, будь непохитний. Не бійся ні насміху, ін мук, ні тюрми, ані самої смерті. Злість мучителів твоїх розіб’ється об твою твердість. Будуть вони осміяні, а ти проживеш у пам’яті шляхетних душ во віки віків...” (Р.Іванчук.) Побиття і потоптування найталановитіших стає чи не нормою: згадаймо, що витворяють з Шевченком, Лесею Українкою. Чи не має рації Коротич, у відомому інтерв’ю славетній „Літературній Україні” кинувши „крилату” фразу: „Сірі починають і виграють”? (О.Сизоненко.) Як писав колись славетний український поет: “Сходили на базар, помилися у бані, я вірші сів писать у вечір золотий”. Чи не те й у Федора і хлопців з його бригади! (П.Загребельний.) Романс був романтичний, у ньому викладалися скарги на безжальний час, який приносить людям розлуку, коли ото “головонька безжально посивіє, вогонь очей навіки пропаде...” (І.Сенченко.) Патріотична тютюнова реклама: “Пали вітчизняне!” (З газ.)

II. Олександр Олесь про Стефаника сказав: “Якби французам такий письменник, вони зробили б його світовим генієм, на всіх континентах би стояли йому пам’ятники”. (П.Загребельний.) Бетховен усе життя “лупав скалу” між собою та людством. Його музика – битва живого духу із мертвечиною матерії. (В.Дрозд.) Покликанням Олександра Довженка було „писати тільки правду; не зраджувати їй ні за яких обставин, піднести її високо й нести біля самого серця”. (З журн.) За висловом Дж.Рокфеллера, “успіх приходить до тих, хто надто зайнятий, аби на нього чекати”. (З журн.) Підлість і “моя хатина скраю” влучно б’ють до душах дотепер. (В.Черепков.) Бернару Шоу належить відомий вислів про те, що „інтелектуальні успіхи кожної країни залежать від того, наскільки у ній розв’язане національне питання”. Тому, зазначав він, „поневолена Англією Ірландія доти не зможе дати світового рівня філософа, доки не звільниться з-під чужоземного гніту”. (О.Романів.)

III. Серед істин нового часу усвідомлюємо, говорячи словами нашого поета-академіка Бориса Олійника, що „якщо вже все можна купити, то не все продається. Є щось неділиме, вічне і святе. Крім хліба насущного, грошей, барахла, яке не забереш із собою за цвинтарну огорожу, є вітчизна, батько, мати, душа, честь, національна гідність, народ, почуття гнізда, почуття товариства, чутливість до чужої біди”. (В.Возіанов.) Народна спостережливість витворює байки та притчі, удосконалюючи свою мудрість у словесній грі, сягаючи універсальних узагальнень, як от: “Людина людині – вовк”. Хоча Ілля Еренбург категорично заперечує зміст цього вислову. Він пише, що якби вовки почули і дійшов до їхнього розуміння смисл цього вислову, то вони страшенно розсміялися б, бо у вовчій згарі не прийнято, щоби вовк вовка їв. Але якби і трапилося виняткове, що котрийсь би вовк свого соплемінника зжер, то серед вовків тут же і з’явився б крилатий

вислів: “Вовк вовкові – людина”. Еренбург писав, що вовки ніколи нікого не загризають без життєвої потреби, а коли гинуть батьки-вовки, і зостаються вовченята-сироти, то дядько-вовк бере їх під свою повну опіку. Щоправда, коли я своєму знайомому про те вичитане розказав, він категорично заперечив: “Мало чого міг понаписувати твій Еренбург. Я знаю: коли гинуть вовки-батьки, а зостаються вовченята, то їх тут же роздирають свої соплемінники”. (А.Кондратюк.)

IV. Забриніли струни раз і вдруге, підтягнув їх чумак і знову ворухнув ними, видобуваючи мелодію далеких років. І сумно затужила кобза, і полилися журливі слова чумацької пісні:

Їхали чумаки, гей, із України,
Стали попасати та й край долини,
Викресали вогонь та й до ружини,
Розпустили пожар та й по долині.
Розпустили пожар та й по долині,
Солов'єві діти попалили.
Зозулечка з гаю вилітає,
Соловейка братом називає:
- Було б не вити гнізда у лужечку,
Було б звити гніздо у гаєчку.
Було звити гніздо у гаєчку,
На високім дереві, на вершечку.
- Звив низенько – дівчата забрали,
Звив високо – хлопці підрубали.
Звив у лузі – і там пропадає,
Ніхто щастя-долі не вгадає...

Пісня зажурила всю хату. Зажурився й Максим, бачачи і далекі степові пожари, і як у вогні горять соловейкові діти; не вгадали їм батьки ні щастя, ні долі... Але дід знову повів рукою по струнах, і повеселіли вони, і повеселіло щось у душі школяра, виганяючи сум з усього тіла. (За М.Стельмахом.)

СТОП!

* Переписати, розставляючи розділові знаки. Після виділених слів у дужках позначити номери наявної в них орфограми.

А світ такий же кароокий і серце й досі в нас співа Реве та стогне Дніпр широкий сердитий вітер завива. (М.Сіренко.) Василь Чумак поет нового гарту найтихші в світі промовляв слова Життя юнацьке ставлю я на карту і п'ю тривоги народних повну квартиру за те щоб нація була жива (Р.Качурівський.) Хто у спромозі подолати сто гаспидських пекельних кіл хто не схилився перед катом як Стус Світличний Чорновіл лиш в того право є сказати Прожив життя я не дарма в ім'я життя ставав до бою Ми чесно йшли у нас нема зерна неправди за собою (А.Григорук.) І птах сказав до себе до вітру на крилі Нам лиш літати небом а жити на землі. (М.Вінграновський.)

Вдень і вночі крізь гаті і мости берези з лісу шлють мені листи. Одне питання їх цікавить лиш Коли між нами кленом зашумиш (Р.Качурівський.)
Дзвіночки чую почали дзвонити Вставайте трави годі сонні снити ростить на всіх земних стежках! (І.Отен.)

ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ

Дослівно відтворена розмова двох осіб називається **діалогом**, розмова між кількома особами – **полілогом**.

Слова кожного учасника діалога називаються **реплікою**. Репліки можуть не супроводжуватися або супроводжуватися словами автора:

- *Що ти робиш?*
- *Пишу книжку.*
- *То ти так збіднів, що не можеш купити готової?* (Р.Дідула.)
- *А чому цей серіал не можна дивитись дітям?* – *питає у батька син.*
- *Сиди тихенько! Зараз побачиш,* - *відповідає той.* (О.Ярошенко.)

Перед кожною реплікою ставиться тире. Якщо слова автора ідуть перед реплікою, після них ставиться двокрапка. Якщо після репліки йдуть слова автора, розділові знаки ставляться, як при прямій мові:

Кондуктор до пасажира:

- *Ви купили білет у плацкартний вагон, а їдете експресом. Мусите доплатити різницю.*
- *Що значить мушу? Як на мене, хай поїзд їде повільніше: я маю час,* - *відповідає пасажир.* (Р.Дідула.)

Коли кілька реплік записуються в рядок без вказівки на те, кому вони належать, кожна така репліка береться в лапки, а між репліками ставиться тире: “*Помагайбі нашим!*” – “*А котрі ж ваші?*” – “*Котрі подужають!*” (Нар.творч.) “*Що ти, відлиго, хочеш робить?*” – “*Хочу я, зимо, сніг розтопить!*” (А.Качан.)

329. Текст, що вміщує діалог, прочитати за особами, звертаючи увагу на правильне інтонування речень. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Прадід переглядав свіжі газети, привезені Юрком. Зітхав, з прикрістю покректував, одкладав убік.

- Що вам не подобається, діду? – не витримав Юрко.

- Байдужість. Ну, ким це писано? Ось насміхаються: “На родине Тараса Шевченко, в больнице висит бюллетень... на русском языке”. Чого ж насміхаєшся, безбатченку? Чому стільки газет в українському місті видається не державною мовою, а чужою? Україна без мови – це все одно, що храм без Бога й віри. Про це пишть, про це кричить у газетах, по радіо, роз’яснійте людям. Станьте Мойсеями, приведіть Україну до національної пам’яті. Тільки не розтягайте це на сорок років.

- А хіба я не пишу про мову, національну свідомість?

- Раз на місяць? Мало. У кожному номері пиши. До речі, візьми книжку з третьої полиці. Читай Степана Руданського.

Юрко читав голосно, з хвилюванням: “Заказують мені рідну мову. Заказує батько. Але в мене був прадід і прапрадід: вони мені не заказали”.

- Коли писано? – спитав прапрадід.

- У тисяча вісімсот п’ятдесят дев’ятому році. А наче про нас із вами...

- Якби ж то, Юрку, тільки про нас, ми б і горе покотили... Це чи не про всю Україну. Добрих два покоління, а то й три в нас вихопили, відірвали від рідного кореня. Візьми оцю книжку й підсилай на сторінки своєї газети оці вислови. Чого б не подати оцю цитату під таким брилем чи, як ти кажеш, шапкою: “Якщо і батьки твої забули рідну мову, однак це мова твого діда, прадіда, а отже – і твоя. Гордися нею, бережи її!”

За В.Захарченком.

330. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Записане прочитати, правильно інтонуючи речення.

Зайди зайди місяченьку зайди за комору
А я з своїм милесеньким трошки поговорю.
Ой дівчино моя мила що мені діяти
як не велять батько й мати тебе бідну брати
Як не велять батько й мати мене бідну брати
То їдь собі в чужі землі багатшу шукати
Ой об’їздив усі села усі города
Та не знайшов ніде кращу як ти сирота.
Женись женись мій миленький а я остаюсь
Як весілля в тебе буде прийду подивлюсь.

Народна творчість.

@ 331. Записати діалог, членуючи його на репліки та розставляючи пропущені розділові знаки.

I. А чом ви хлопці не орете Та дядьку свято Яке свято Леміш і чересло знято

II. Хто винен Невістка. Так її ж удома нема та он її плахта на жердці висить

Народна творчість.

III. Скільки ж вона просить ваша курка А скільки дасте Та я за неї нічого не дав би Це ж чого Бо курка мовчить а не просить А ви в неї попитайте Я питаю та хіба ж ви курці хоч слово дасте сказати Торохтите й торохтите

Є.Гуцало.

IV. Ну як Та нічого Ти все ж там Уже ні Давно Років три Краще Не дуже Як сім’я Нормально У справах біжиш У справах Ти мене відразу впізнав Зовсім ні Як то ти мене не знаєш Ні Тоді пробач А я думав це ти Ні не я Дивно То може це справді не я

З журналу.

332. Прочитати за особами, правильно інтонуючи речення. Пояснити вживання розділових знаків.

Повиходили дочки заміж, обквітчалися дітьми. Приїздили якось із дітками і чоловіками. Онуків та онучок навезли півдвору - щебетунчиків малих.

“Деда, а як це називається?” – “Ціп”. – “А що ним роблять?” – “Молотять”. – “Як?” – “А отако”.

“Бабо, а кому це такий великий чавун картоплі?” – “Паці, дитино”. – “Паці? А хто це? Поросля?!” і плещуть в долоньки та підстрибують: “Паця-паця, паця-паця!”

За Григором Тютюнником.

333. Поданий діалог записати у рядок.

I. – Вороне, чому ти чорний?- я у ворона спитав.

- А щоб ти блакить небесну іще більше цінував.

М.Луків.

II. Вже знайома рука лягає на плече і знайомий голос нахиляється до твого сну:

- Вставай, Михайлику, вставай.

- Мамо, іще одну крапельночку...

- Струси цю крапельночку.

- Ой...

- Гляди, ще боки відіспиш. Тоді що будемо робити?

Рядно і тепло спадають із тебе, ти увесь збираєшся у грудочку, неначе волоський горіх, вростаєш у топчан. Та хіба це пособить?

- Вставай, вставай, дитино, - виважує мати зі сну. – Вже вікна посивіли, вже прокидається сонце.

За М.Стельмахом.

& 334. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим.

I. Катерина II захотіла побачити Григорія Сковороду. Міністри привезли філософа до царського палацу й завели до Золотої зали. Усі стоять не дихаючи, ждуть царицю.

Ось з'являється й вона. Присутні низько-низько вклоняються їй. Один тільки скворода стоїть рівно.

-Чому ти не вклоняєшся мені? – запитує Катерина.

Сковорода спокійно відповідає:

- Не я бажав тебе бачити, а ти захотіла на мене подивитись. Як же роздивишся мене, коли я удвоє зігнуся?

Розповідають, що вдруге Сковорода зустрівся з царицею, коли вона подорожувала Україною. Катерина поцікавилась, чому Гриць такий чорний. Відповідь була така:

-Е, вельможна мати, хіба ти де бачила, щоб сковорода була біла, коли на ній печуть та смажать, і вона все у вогні?

І.Артемчук.

ІІ. Сірий заєць завжди запевняє, що знає найкраще від усіх про те, що робиться і в лісі, і в степу, і навіть на болоті, де, як відомо, йому нема ніякого діла. Він казав, що у журавлів довгі ноги, бо вони люблять танцювати, довгі носи, бо вони люблять їх скрізь тикати, а літають вони тому, що їм не сидиться на місці.

- Який наклеп! – закричала, почувши заячі розмови, мама-журавлиха.

- Нахабний базіка! – обурилася її подруга, сусідка по гнізду ліворуч.

- Яка нечувана образа! – не міг заспокоїтися журавель-тато. – Наші чудесні дзьоби він назвав носами!

Старий журавель тільки усміхнувся на загальне журавлине обурення. Нарешті він сказав:

- Щодо дзьобів, які заєць назвав носами, то це напевне від заздрості. Адже нам дуже зручно, незважаючи на наш високий зріст, вибирати ними їжу в болотах і на полі. А щодо іншого – він дуже маленька тваринка, цей заєць. Ми, правда, любимо потанцювати, і нам не сидиться на місці, але хіба це все про наше життя? Ну, та ти сам політаєш, то побачиш, - сказав він онукові-журавляткові.

“Політаєш - побачиш” – це було улюблене прислів'я старого журавля, і це означало те саме, що у людей: “Поживеш – побачиш”.

За О.Іваненко.

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ

261. Складносурядні речення, між частинами яких ставиться кома: І. 1, 10. ІІ 9, 14.

281. Складнопідрядні речення: 1) з паралельною підрядністю: 2, 3, 4, 5; 2) з послідовною підрядністю: 1 ; 3) речення, що поєднують обидва типи підрядності: 6.

292. Кость Поріг був званий завше Пирогом: прізвисько личило йому більше, аніж прізвище: опецькуватий, сонний, лінькуватий, наче припудрений борошном, він справді нагадував кондитерський виріб, ніби під чийось веселим олівцем оживши, набувши ніг, рук і здобних рис обличчя.

: : .

295. *Пройде негода – стане кращою погода. Листя жовтіє – поле смутніє. Зазиміє – жаба оніміє. Травень холодний – рік хлібородний. Багато птиць – не буде гусениць. Уродить мітлиця – хліб буде тільки сниться. Кикав вовк козу в гості – вона йти не схотіла.*

309. *І. Любив я, коли хтось на дорозі, проходячи повз нас, казав: “Здрастуйте”. І любив, коли дід одказував: “Дай Бог здрастувать”. А дід Леонтій слухав землю ницьма і врешті*

мовив: “Ось такі діла... Водиця є. Копаймо тут криницю!” “Хай стелиться вам дорога рушниками!” – казали, бажаючи людині щастя. Справа чується: „Постривай!” „Прощавай!” – відлунює зліва. Запитую траву: “Жива?” “Жива”, - відповідає трава. Говорить розум: “Боротьба і праця”. Та серце знову хоче сперечатися: “А де любов?” Не їж хліба зі скнарою, на його ласощі не надься, він рахуватиме в своїм серці: “Їж, пий!” – він тобі скаже, та його серце не з тобою. Пролунали слова незнані: хтось подав біля входу руку мені: “Обережно, калюжа тут, пані!” Я буду йти затертими стежками і чути Ваше щире: “В добрий час!”

II. „Скільки живе лелека?” – у дядька Павла питаю. У щедру ніч на Новий рік мене будили батько й мати: “Пора вже, сину, посівати!” Йде ватага щедрувати: “Добрий вечір, дядьку Гнате, упустить козу до хати”. Тітка зм’якла мимохіть: “Та ідіть уже, ідіть!” Зібрались всі ми у родині, колядка в небеса зліта: “Дай, Боже, єдності Вкраїні на многі, благії літа!” “Твори добро без користі для себе”, - летить крізь сніг різдвяний мамин голос. Ось молодиця вийшла на тихому порозі: “Нема чим привітати притомлених в дорозі”. “Добродію, чи се тут часто з моря такий туман встає?” – питаю пана/ “Доню! Доню! – кличе мати. – Швидше вийди-но із хати” Замість “моя бідність” батько міг сказати “моє багатство”, наприклад: “Моє багатство не дозволяє купити мені нові, пробачте, чоботи”. Обіцяла вийти і питала: “Чий ти?” “Ти доросла дитина”, - часто кажуть мені. Навесні мені вперше мати із спідниці пошила штани і сказала: “Годі гуляти, пасти свині, хлопче, жєни”. “Ох, сміх тепер, - стуляючи нитку перерваної розмови, почала знов Мар’я, - а тоді не до сміху було”.

III. Панотець, прийшовши раз з церкви, став співати улюбленої своєї пісні: “Ой сів пугач на могилі”. “Туман яром, туман долиною...” – заводить високий жіночий голос і, ніким не підтриманий, гасне. «Не сумуй, дівчино!» - пісню юнка чує. Щастям сяють очі, в жилах кров вирує. Згадуючи, як Ольга співала українську пісню, він тихесенько заспівав: “Ой полину, полину добувати талану”. «Мала мати одну дочку та й купала у медочку», - озивається в пам’яті дівоча пісня. Ледве чутним співом смуток розганяю: «Ой летіли гуси та з-під Білорусі, сколотили воду в тихому Дунаю». Мелодія струмує сивим кужелем, а пісня усміхається і плаче: «Ой не шуми, луже, зелений байраче...» «Зелений гай, густесенький, неначе справжній рай», - не голосом – душею відповів він скрипці, відчуваючи, як пісня полонить людей. Смінює їхні обличчя. Коли тепер мене питають друзі: “Де гарно так навчився ти співати?” – я згадую про ту калину в лузі і ті пісні, яких співала мати. Він, журавлик, справді любив потанцювати і з охотою вчився цього в свого діда, того самісінького знаменитого журавля, про якого навіть пісню склали: «Занадився журавель до бабиних конопель». “Світе мій ясний, який ти мені гарний та милий! Яка я весела, яка я щаслива!” – подумала Лукина і, наче пташка, незчулась, як заспівала пісню: “Ти в мене одна, як ясна зоря вечірняя, світиши...”

317. Скажи до мудрості, що вона сестра твоя, а розум назови другом. Заслаб чумак молоденький, упав та й лежить. Ніхто ж його не питає, що в нього болить. Нащо нам Петрарка й Тассо, все питає не без злоби з давнини й до цього часу кожен йолоп твердолобий.

